

โรงงานสับปรคร ะปองกับการพัฒนาทองดิน

โดย อุดม เกกพิบูลย์ *

1. ปัญหาความเหลื่อมล้ำระหว่างนครหลวงกับภูมิภาค

(1.1) คำนำ

การพัฒนาเศรษฐกิจของไทยมีลักษณะคล้ายกับประเทศอื่น ๆ ที่อยู่ในระดับของการพัฒนาเศรษฐกิจที่ใกล้เคียงกัน คือมีปรากฏการณ์ของความเหลื่อมล้ำของระดับการพัฒนาเศรษฐกิจระหว่างนครหลวงหรือเมืองใหญ่ ๆ ที่เป็นศูนย์กลางธุรกิจการค้า การเงิน และการผลิตอุตสาหกรรมกับท้องถิ่นชนบทซึ่งเป็นแหล่งการเกษตร ซึ่งความเจริญก้าวหน้าทางเศรษฐกิจที่ดำเนินอยู่ในนครหลวงไม่ใครแพร่ขยายออกไปเป็นประโยชน์แก่ทองดินในภูมิภาค (Economic dualism) ความเหลื่อมล้ำในประเทศเรที่สังเกตเห็นได้ชัดก็คือ ะดับรายได้ต่อประชากร โครงสร้างของเศรษฐกิจการผลิตสัดส่วนของจำนวนประชากรที่อยู่ในเมือง อัตราการขยายตัวของเศรษฐกิจ ฯลฯ ซึ่งสิ่งเหล่านี้ปรากฏตัวให้เห็นได้ชัดเมื่อเราพิจารณากรุงเทพมหานคร เปรียบเทียบกับภูมิภาคอื่น ๆ

(1.2) การพัฒนาเศรษฐกิจของกรุงเทพฯและภูมิภาค

ตามประวัติย่อ กรุงเทพฯนคร เริ่มมีสภาพเป็นชุมชนตั้งแต่ประมาณ 200 ปีมาแล้ว โดยเริ่มขึ้นตรงบริเวณสำเพ็ง แต่ในระยะแรกก็มิได้มีการเปลี่ยนแปลงมากนักจนมาถึงประมาณ พ.ศ. 2440 บริเวณชุมชนในสำเพ็งเริ่มแพร่ขยายออกไปถึงบริเวณอำเภอพระนคร สัมพันธวงศ์ บางกอกใหญ่ และดุสิต ซึ่งในช่วงเวลาต่อนั้นประเทศไทยเริ่มมีการติดต่อซื้อขายกับต่างประเทศมาก บริเวณชุมชนขยายตัวออกไปอย่างรวดเร็วไปตามแนวลำน้ำเจ้าพระยา และออกไปทางตะวันออกตามแนวถนนที่ตัดออกไปจากตัวเมือง จนกระทั่งถึงสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 ซึ่งภายหลังสงครามการขยายตัวของกรุงเทพฯเกิดขึ้นอีกช่วงหนึ่ง คือขยายออกไปตามแนวทางหลวงที่ตัดไปสู่สมุทรปราการ และขยายตัวข้ามฝั่งแม่น้ำมาทางฝั่งธนบุรีไปตามทางหลวงที่ตัดออกไปทางตะวันตกเฉียงใต้ การขยายตัวของตัวเมืองในช่วงนั้นส่วนใหญ่เป็นการก่อสร้างที่อยู่อาศัยบริเวณชานเมือง จากการที่มีประชากร

* หัวหน้าภาควิชาเศรษฐศาสตร์ คณะเศรษฐศาสตร์และบริหารธุรกิจ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

ที่มีฐานคติ เขามาอยู่ในกรุงเทพฯและนิยมไปปลูกสร้างบ้านเรือนอยู่ตามชานเมือง ประชากรพวกนี้มียาขายได้ที่จะใช้จ่ายแลมีการเลียนแบบการบริโภคของชาวต่างประเทศที่หลังไหลเข้ามาในประเทศจำนวนมากในยุคนั้น การลงทุนที่เกิดขึ้นส่วนมากจึงเป็นไปเพื่อการค้าและก่อสร้างที่อยู่อาศัย การอุตสาหกรรมยังไม่เกิดขึ้นมากนัก และตามความเป็นจริงแล้ว มีกิจการอุตสาหกรรมจำนวนมากที่เกิดขึ้นในยุคสินค้าขาดแคลนในระหว่างสงคราม ท่องเลืกกิจการไปเพราะสู้กับสินค้านำเข้าไม่ได้ หลังจากนั้นกรุงเทพฯในฐานะที่เป็นศูนย์กลางของการค้า การเงิน และการศึกษา และการปกครองก็ทวีความเจริญเติบโตขึ้นอย่างไม่หยุดยั้ง จนในปี พ.ศ. 2510 กรุงเทพมหานครมีขนาดใหญ่โตกว่าเมื่อปี พ.ศ. 2490 ประมาณ 3 เท่าตัว หลังจากนั้นแรงผลักดันที่สำคัญที่ทำให้กรุงเทพฯเติบโตต่อมาได้แก่ การขยายตัวของกิจการอุตสาหกรรม มีโรงงานต่าง ๆ เกิดขึ้นมากมายตามแนวทางหลวงสายเหนือ คือ ในบริเวณรังสิต และตามแนวทางหลวงสายใต้บริเวณ สมุทรสาคร นครปฐม พระประแดง และสมุทรปราการ ในขณะที่เกี่ยวกับการก่อสร้างที่อยู่อาศัยในบริเวณชานเมืองก็ขยายตัวออกไปรวดเร็วพอ ๆ กันด้วย จนปรากฏว่าในปี 2520 ประชากรในกรุงเทพฯ-ธนบุรี มีจำนวนถึง 4.5 ล้านคน และถ้าเราจะรวมจังหวัดในบริเวณใกล้เคียงเข้าด้วยกันเป็นกรุงเทพมหานคร (Greater Bangkok) จะได้ประชากรถึง 5.3 ล้านคน

ตั้งแต่ประมาณปี พ.ศ. 2505 เป็นต้นมาการลงทุนก่อตั้งโรงงานอุตสาหกรรมในประเทศไทย ได้ทวีขึ้นอย่างรวดเร็วโดยเฉพาะในช่วงตอนกลาง ในขณะที่เศรษฐกิจของโลก และของไทย กำลังเฟื่องฟูก่อนที่จะมีปัญหาเรื่องน้ำมัน และความไม่สงบทางการเมือง แต่เป็นที่น่าเสียดายว่าโรงงานที่สร้างขึ้นใหม่เหล่านี้ส่วนมากมักจะตั้งอยู่ในกรุงเทพฯ-ธนบุรี และบริเวณใกล้เคียง คือปรากฏว่าในจำนวนสถานประกอบการทั้งหมดที่ได้รับการส่งเสริมจากคณะกรรมการส่งเสริมการลงทุนที่ตั้งขึ้นมาในช่วงเวลานั้นเกือบร้อยละ 57 มีสถานที่ประกอบการอยู่ในกรุงเทพฯ-สมุทรปราการ (ดูตารางที่ 1) และนี่เป็นเพียงส่วนน้อยเท่านั้นที่อยู่ในภูมิภาคที่ยังยากจน

ตารางที่ 1 การกระจายของสถานประกอบการตามภูมิภาค

ภูมิภาค	จำนวนสถานประกอบการ	ร้อยละ
	กิจการ [*] /	
กรุงเทพฯ และสมุทรปราการ	426	56.9
จังหวัดอื่น ๆ ในภาคกลาง	208	27.7
ภาคเหนือ	10	6.7
ภาคอีสาน	19	13.5
ภาคใต้	46	6.1
รวมทั่วประเทศ	749	100.00

รวมกิจการที่มีใช้อุตสาหกรรม

ที่มา คณะกรรมการส่งเสริมการลงทุน การส่งเสริมการลงทุน พ.ศ. 2519, หน้า 68.

สำหรับความเหลื่อมล้ำของระดับความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจระหว่างกรุงเทพฯ-ธนบุรี กับส่วนอื่น ๆ ของประเทศ ปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนเมื่อเราเปรียบเทียบยอดมูลค่าผลิตภัณฑ์ของ แต่ละภูมิภาค (Gross Regional Product) กับของกรุงเทพฯ-ธนบุรี และของประเทศโดย ส่วนรวม ซึ่งเราจะพบว่า กรุงเทพฯ-ธนบุรี มีประชากรประมาณร้อยละ 10 ของประชากรทั้งประเทศ แต่ประชากรพวกนี้ก่อให้เกิดผลิตภัณฑ์ที่มีมูลค่าเทียบได้ถึงร้อยละ 30 ของทั้งประเทศโดยส่วนรวม และเมื่อพิจารณาต่อไปถึงภาคการผลิตนอกการเกษตร ซึ่งเราจัดว่าเป็นภาคของการผลิตที่แสดงถึงระดับการพัฒนาเศรษฐกิจ ก็พบว่า การผลิตภาคอุตสาหกรรมที่อยู่ในกรุงเทพฯ-ธนบุรี มีมูลค่าเป็นร้อยละ 41 ของยอดมูลค่าผลิตภัณฑ์ภาคอุตสาหกรรมทั้งหมดของประเทศ และตัวเลขในทำนองเดียวกันนี้สำหรับภาคการเงิน และการธนาคาร การก่อสร้าง การขนส่ง และบริการ ก็ปรากฏว่า การผลิตของภาคการผลิตดังกล่าวของกรุงเทพฯ-ธนบุรี มีค่าร้อยละ 79, 41, และ 48 ของยอดรวมทั้งประเทศตามลำดับ (ดูตารางที่ 2)

ตารางที่ 3 มูลค่าผลิตภัณฑ์รายภาคของประเทศไทยปี พ.ศ. 2521 (คำนวณตามราคาคงที่ของปี พ.ศ. 2515)

ภาคการผลิต	กรุงเทพฯ-ธนบุรี	ทั่วประเทศ	การขยายของ กรุงเทพฯ-ธนบุรี
เกษตรและเหมืองแร่	1, 228	67, 167	1.82
อุตสาหกรรม	20, 182	48, 855	41.31
ก่อสร้าง	4, 999	11, 947	41.84
ขนส่งและคมนาคม	6, 222	14, 904	41.75
ค้าส่งและค้าปลีก	12, 521	40, 586	30.85
การเงิน การประกันภัย	9, 168	11, 598	79.03
บริการ	11, 511	23, 652	48.65
อื่น ๆ	5, 226	17, 800	29.36
ยอดมูลค่าผลิตภัณฑ์รายภาค	71, 057	236, 500	30.04
จำนวนประชากร (ล้านคน, 2520)	4.55	43.61	10.43
มูลค่าผลิตภัณฑ์ต่อประชากร (บาท)	15, 682	5, 234	294.00

ที่มา คำนวณจากข้อมูลของสภาพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

จากความเหลื่อมล้ำของความเจริญทางเศรษฐกิจระหว่างกรุงเทพฯ-ธนบุรี กับภูมิภาค
ส่วนอื่น ๆ ของประเทศ ทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำของรายได้ (หรือมูลค่าผลิตภัณฑ์บุคคล) ระหว่าง
ภูมิภาคต่าง ๆ ซึ่งจากตัวเลขของปี พ.ศ. 2519 ปรากฏว่าประชากรในกรุงเทพฯ-ธนบุรี มีรายได้
เฉลี่ย คือสามารถผลิตสิ่งของและบริการได้เป็นมูลค่าปีละ 14, 266 บาท ซึ่งค่าเฉลี่ยทั่วประเทศเท่า
กับ 5, 051 บาท และเมื่อเปรียบเทียบกับภูมิภาคที่ยากจนที่สุดคือ ภาคอีสานซึ่งประชากรมีรายได้เฉลี่ย
ปีละ 2, 321 บาท แล้วจะเห็นได้ว่าประชากรในกรุงเทพฯ-ธนบุรี มีรายได้เฉลี่ยสูงกว่าประชากรใน
ภาคอีสานถึง 6 เท่า (ดูตารางที่ 3)

ตารางที่ 3 ค่าเฉลี่ยของมูลค่าผลิตภัณฑ์ต่อประชากรของภูมิภาคต่าง ๆ ปี พ.ศ. 2519 (บาทต่อคน
ต่อปี ตามราคาคงที่ของปี 2515)

ภูมิภาค	ผลิตภัณฑ์บุคคล
กรุงเทพฯ-ธนบุรี	14,266
ภาคกลาง	6,712
ภาคอีสาน	2,321
ภาคเหนือ	3,461
ภาคใต้	4,650
ทั่วประเทศ	5,051

ที่มา จำนวนจากข้อมูลของสภาพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

จากการเปรียบเทียบนี้จะเห็นได้ว่า ความเหลื่อมล้ำของความเจริญก้าวหน้าทางเศรษฐกิจและฐานะรายได้ของประชากร ระหว่างนครหลวงกับท้องถิ่นต่าง ๆ นั้น มีอยู่ และมีขนาดกว้างขวาง และยังไม่เห็นเหตุผลที่จะทำให้เชื่อว่าความเหลื่อมล้ำนี้จะลดน้อยลงในอนาคตที่พอจะมองเห็น

วิธีแก้ปัญหที่เกิดขึ้นในลักษณะนี้โดยทั่วไปของอาศัยการวางแผนจากส่วนกลาง แล้วใช้มาตรการให้เกิดผลตามเป้าหมายของแผน ซึ่งมาตรการดังกล่าวมีอยู่ 2 ประเภทกว้าง ๆ คือ

1. การชักนำและส่งเสริมให้มีการก่อตั้งโรงงานอุตสาหกรรมขึ้นในชนบท เพื่อให้โรงงานเป็นศูนย์กลางที่จะส่งแรงกระตุ้นให้เกิดการพัฒนาเศรษฐกิจขึ้นในบริเวณรอบ ๆ โรงงาน (Growth pole strategy) ซึ่งบรรยายจะกล่าวถึงโดยละเอียดต่อไป

2. การปรับปรุงโครงสร้างทางเศรษฐกิจ ทรัพยากร และสังคมของชนบทที่ยังเป็นสังคมเกษตรให้มีความเป็นเมือง ตลอดจนปรับปรุงสถาบันของการปกครอง

ในท้องถิ่น เพื่อให้เกิดสภาพแวดล้อมที่อำนวยความสะดวกการพัฒนาเศรษฐกิจและมีความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจกับเมืองใหญ่มากขึ้น (Agropolitan strategy)^{1/}

2. ทฤษฎีท้าวการพัฒนาเศรษฐกิจของภูมิภาคและวิธีการส่งเสริมความมาของการ Growth Pole Strategy

(2.1) ทฤษฎีท้าวการพัฒนาเศรษฐกิจของภูมิภาค (Regional development)

ปรากฏการณ์ของความเหลื่อมล้ำของการพัฒนาเศรษฐกิจของภูมิภาคต่าง ๆ ในประเทศเดียวกัน ซึ่งเป็นที่ยอมรับกันแล้วว่าเป็นของปกติ ได้เป็นแรงกระตุ้นให้นักเศรษฐศาสตร์หลายคนพยายามหาคำอธิบายถึงกลไกของการพัฒนาเศรษฐกิจของท้องถิ่น โดยเน้นหนักถึงความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างท้องถิ่นนั้นกับภายนอก ในฐานะที่เป็นปัจจัยที่สำคัญนอกเหนือจากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นภายในท้องถิ่น ผลงานของนักเศรษฐศาสตร์ในสาขาที่สำคัญ เราพอจะสรุปได้เป็นรายบุคคลดังต่อไปนี้

(2.1.1) Douglas C. North^{2/} นักเศรษฐศาสตร์ผู้นี้ได้บรรยายถึงขั้นตอนของการพัฒนาเศรษฐกิจของท้องถิ่นต่าง ๆ ตามที่เขายกกฎมาแล้วในประวัติศาสตร์ ซึ่งจัดว่าเป็นกระบวนการตามธรรมชาติ คือถ้าปล่อยให้กลไกทางเศรษฐกิจทำงานตามปกติของมันแล้ว จะมีเหตุการณ์เกิดขึ้นเป็นขั้นตอน ดังต่อไปนี้

1/ สำหรับส่วนนี้ ผศ.บุญเสริม บุญเจริญผล จะเสนอโครงการและผลงานที่ ผศ.บุญเสริม กำลังดำเนินงานอยู่ในขณะนี้ให้ทราบในลำดับต่อไป

2/ จากบทความเรื่อง "Location Theory and Regional Economic Growth"

ในหนังสือ John Friedman and William Alonso (eds.) Regional Policy ; Readings in Theory and Application, MIT Press, 1975, pp. 333-342.

1. ในขั้นแรกเศรษฐกิจของท้องถิ่นทั้งหลายมักจะเป็นแบบเลี้ยงตัวเอง (Self-sufficient subsistence economy) ที่ทำการเพาะปลูกเพื่อใช้บริโภคภายในครัวเรือน มีการติดต่อค้าขายกับภายนอกเพียงเล็กน้อย และประเภทของพืชผลที่ปลูกหรือกิจกรรมที่ประกอบเป็นอาชีพ จะถูกกำหนดขึ้นโดยลักษณะของทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่นเอง
2. ในขั้นต่อมาเมื่อมีการติดต่อกับภายนอก จะเริ่มมีการค้าขายกับท้องถิ่นอื่น โครงสร้างทางเศรษฐกิจจะเปลี่ยนไป มีแนวโน้มที่กลายเป็นผู้ผลิตเฉพาะอย่าง (Specialization) ตามลักษณะของความได้เปรียบทางเศรษฐกิจประจำท้องถิ่น (Comparative advantage) ผลของการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างเศรษฐกิจ จะทำให้มีกลุ่มชนที่มีอาชีพใหม่ ๆ เกิดขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งอาชีพหัตถกรรม แต่ก็ยังอาศัยการผลิตภาคเกษตร เป็นแหล่งทรัพยากร และแรงงานที่จะสนับสนุนหัตถกรรมชนิดนั้น และกลุ่มชนพวกนี้เองจะเป็นจุดเริ่มต้น และเป็นผู้อาวุโสของโครงสร้างของหัตถกรรมที่จะพัฒนาเป็นอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ต่อไป
3. เมื่อมีการค้าขายกับภูมิภาคอื่น ๆ มากขึ้น โครงสร้างของการผลิตภาคเกษตรก็จะเปลี่ยนไปบ้าง คือจะมีการปลูกพืชชนิดใหม่ หรือเลิกปลูกพืชบางชนิด ตลอดจนมีการเลี้ยงสัตว์เพื่อการค้าเกิดขึ้น ซึ่งชนิดของพืชและสัตว์ที่นำเข้ามาใหม่ หรือเลิกผลิตไปนั้นจะถูกกำหนดขึ้นโดยอุปสงค์จากผู้บริโภคภายในท้องถิ่น และผู้บริโภคที่อยู่ภายนอกท้องถิ่น ซึ่งมีแนวโน้มเปลี่ยนไปตามระดับรายได้ที่สูงขึ้น
4. เมื่อประชากรเพิ่มขึ้นมาก และการขยายการผลิตเริ่มประสบกับอุปสรรคจากผลของกฎ Diminishing returns ท้องถิ่นนั้นจะเริ่มรู้สึกถึงความจำเป็นต้องปรับปรุงโครงสร้างทางเศรษฐกิจเสียใหม่ ให้มีการผลิตสิ่งของชนิดใหม่ ๆ ที่ผลของกฎ Diminishing returns ยังไม่ปรากฏ โดยปกติแล้วมักจะเป็นอุตสาหกรรมที่อาศัยผลผลิตจากภาคเกษตร และภาคป่าไม้เป็นวัตถุดิบ เช่น อุตสาหกรรมแปรรูปอาหาร อุตสาหกรรมผลิตเส้นใย และสิ่งทอ
5. ขั้นสุดท้ายของการพัฒนาเศรษฐกิจของท้องถิ่นก็คือ เมื่อท้องถิ่นนั้นกลายเป็นแหล่งผลิตอุตสาหกรรมและบริการที่อาศัยการส่งออกไปขายในท้องถิ่นอื่นเป็นส่วนสำคัญ และเป็นแหล่งเงินทุน วิทยาการ และแรงงานฝีมือ ที่ท้องถิ่นอื่นที่ยังล้าหลังจะได้รับผลประโยชน์

ตามความคิดของ Douglas North ที่สรุปมานี้ ทองถิ่นต่าง ๆ จะเจริญก้าวหน้าไปด้วยกัน แต่จะช้า-เร็วไม่เท่ากัน ทองถิ่นที่เจริญไปเร็วกว่า จะเป็นฝ่ายช่วยสนับสนุนทองถิ่นที่ล่าช้า และมักกลไกเชื่อมโยงที่สำคัญคือ การค้าขายระหว่างทองถิ่น การถ่ายทอดวิทยาการ เงินทุน และแรงงานฝีมือ ระหว่างทองถิ่นจากฝ่ายที่เจริญก้าวหน้าแล้วไปสู่ฝ่ายที่ยังล่าช้า

(2.1.2) Albert O. Hirschman^{1/} นักเศรษฐศาสตร์ผู้นี้กล่าวว่าในระหว่างที่ทองถิ่นต่าง ๆ หรือประเทศต่าง ๆ มีการพัฒนาเศรษฐกิจไปพร้อม ๆ กันนั้น จะมีความเหลื่อมล้ำระหว่างทองถิ่น หรือระหว่างประเทศเกิดขึ้น จนเราอาจจะกล่าวได้ว่าเป็นสิ่งที่จะต้องเกิดขึ้นเป็นปกติ คือถ้าเราตรวจดูทองถิ่นต่าง ๆ เราจะพบว่าไม่มีทองถิ่นไหนเลยที่มีความเจริญก้าวหน้าทัดเทียมกัน และไม่มีแนวโน้มที่แต่ละภูมิภาคจะสนับสนุนกันอย่างราบรื่นตามที่ Douglas North อธิบายไว้เลย

Hirschman บรรยายถึงกลไกของการพัฒนาว่า เมื่อทองถิ่นใดเริ่มต้นก่อนและเจริญก้าวหน้าไปเร็วกว่าทองถิ่นอื่น ทองถิ่นนั้นจะกลายเป็นศูนย์กลางของการขยายตัวทางเศรษฐกิจ (Growth pole) ที่จะมีการเจริญเติบโตเร็วขึ้นไปอีกจากผลพลอยได้ที่คุ้มประโยชน์ (Externalities) ที่เกิดจากรวมกลุ่มอยู่ในที่เดียวกันของหน่วยผลิตทั้งหลาย (Agglomeration) และจากการมีกิจการขนาดใหญ่ (Economies of scale) การขยายตัวรวดเร็วของทองถิ่นนี้จะส่งผลกระทบกระเทือนไปถึงทองถิ่นที่ยังล่าช้าหลายประการ บางประการจะทำให้ทองถิ่นล่าช้าของล่าช้ายิ่งขึ้น แต่ผลบางประการก็จะให้ประโยชน์ ผลประเภทที่ให้ประโยชน์แก่ภูมิภาคล่าช้า นั้น นักเศรษฐศาสตร์ผู้นี้เรียกว่า Trickling-down effect และผลที่ให้โทษทองถิ่นอื่นนั้น เรียกว่า Polarization effect ผลที่เป็นประโยชน์แก่ทองถิ่นล่าช้า ที่สำคัญได้แก่การที่ทองถิ่นก้าวหน้า ขอร่ววัตถุดิบและอาหารจากทองถิ่นล่าช้า และ การลงทุนขยายกิจการในทองถิ่นล่าช้า เพื่อสนองความต้องการจากทองถิ่นก้าวหน้า ซึ่งผลที่เป็นประโยชน์แบบนี้จะเกิดขึ้นเสมอ ถ้าโครงสร้างทางเศรษฐกิจของทองถิ่นทั้งสองมีลักษณะที่ช่วยเสริมสร้างให้เกื้อกัน (Complementary) ซึ่งเกิดขึ้นมากน้อยเท่าไรขึ้นอยู่กับว่าจะช่วยเสริมสร้างกันใดขนาดไหน นอกจากนั้นทองถิ่นที่ก้าวหน้าจะช่วยรับคนงานที่ว่างงานแอบแฝงจากทองถิ่นล่าช้า ซึ่งจะช่วยยกระดับความสามารถในการผลิต

^{1/} จากบทความเรื่อง "Interregional and International Transmission of Economic Growth" ในหนังสือ John Friedman เล่มเดียวกัน, หน้า 139-144.

(Productivity) ของคนที่ยังเหลืออยู่ ส่วนผลที่จะเป็นโทษแก่ท้องถิ่นลาหลังประการหนึ่งก็คือ การขยายขีดต่อกับท้องถิ่นที่เจริญกว่าที่สามารถผลิตสินค้าได้ในต้นทุนต่ำกว่า ทำให้กิจการหัตถกรรม คงเดิมในท้องถิ่นลาหลัง ต้องพ่ายแพ้เลิกเลิกกิจการไป ทำให้เศรษฐกิจในท้องถิ่นลาหลังต้องซบเซา แม้ในกรณีที่สินค้าจากท้องถิ่นกาหนามีได้แข่งขันกับหัตถกรรมคงเดิมในท้องถิ่นลาหลังก็ตาม แต่ถ้าว ทำให้ท้องถิ่นลาหลังต้องเดือดร้อนได้เหมือนกัน ถ้าสินค้าอุตสาหกรรมชนิดนั้นผลิตขึ้นภายใต้การคุ้มครองคว่ำก่ำแพงภาษีจากรัฐบาลกลาง ก็จะทำให้เกิดปรากฏการณ์ประเภท Trade diversion ขึ้น คือท้องถิ่นลาหลังเคยซื้อสินค้านั้นจากต่างประเทศได้ในราคาถูก แต่ในขณะนี้จำเป็นต้องซื้อ จากท้องถิ่นกาหนามีที่ผลิตขายในราคาสูงกว่าสินค้านำเข้าจากต่างประเทศ แต่ผลที่เป็นโทษอีกประการหนึ่งที่รุนแรง และปรากฏให้เห็นกันบ่อย ๆ ก็คือการอพยพของผู้นักวิชาการ และคนงานฝีมือจาก ท้องถิ่นลาหลังไปอยู่ในท้องถิ่นกาหนามี กล่าวคือแทนที่ท้องถิ่นที่เจริญกว่าจะช่วยรับคนงานจากท้องถิ่นลาหลัง แต่จะเป็นการสูญเสียทรัพยากรบุคคลจากท้องถิ่นลาหลัง

อย่างไรก็ตาม Hirschman มีความเห็นว่าในระยะยาวแล้ว ผลกระทบชนิดที่ให้คุณประโยชน์มากกว่าผลชนิดที่เป็นโทษ และความเจริญที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นที่กาหนามีจะช่วยยกระดับ ความเจริญในท้องถิ่นลาหลังให้สูงขึ้นตามไปด้วย ถ้าท้องถิ่นกาหนามียังคงอาศัยปัจจัยการผลิตจาก ท้องถิ่นลาหลัง แต่ถ้ามียุทธศาสตร์เกิดขึ้นในระหว่างกระบวนการที่บรรยายไว้นี้ ความสัมพันธ์ในลักษณะ ที่เป็นประโยชน์อาจจะหยุดชะงักลง ยุทธศาสตร์ที่มักจะเกิดขึ้นก็คือ วัตถุประสงค์ที่ท้องถิ่นลาหลังผลิตขายให้ กับท้องถิ่นกาหนามีนั้นอาจมีอุปทานที่มีความยืดหยุ่นน้อย คือการสนองตอบต่อการเพิ่มของอุปสงค์จากท้องถิ่นกาหนามี อาจจะไม่ออกมาในรูปของการขยายการผลิตอย่างกว้างขวาง แต่จะปรากฏออกมาในรูป ของราคาที่สูงขึ้น ถ้าเกิดขึ้นอย่างรุนแรง ท้องถิ่นที่กาหนามีอาจเปลี่ยนแหล่งซื้อวัตถุดิบ และแหล่งคนงานเสียใหม่ ถ้าเป็นอย่างนี้เศรษฐกิจของท้องถิ่นลาหลังจะตกอยู่ในสภาพที่ยากจนกว่าเดิมก็ได้

(2.1.3) Harvey Perloff and Lowdon Wingo Jr.^{1/} นักเศรษฐศาสตร์ สองคนนี้อธิบายถึงกลไกภายในเศรษฐกิจของท้องถิ่นลาหลัง ที่ช่วยให้ผลกระทบชนิดที่มีประโยชน์จาก ท้องถิ่นกาหนามีแพร่ขยายต่อไปในท้องถิ่นลาหลัง ทั้งสองคนนี้กล่าวว่าการพัฒนาเศรษฐกิจของท้องถิ่น

1/ จากบทความเรื่อง "Natural Resource Endowment and Regional Economic Growth" ในหนังสือ John Friedman เล่มเดียวกัน, หน้า 316-331.

ดังกล่าวจะได้รับผลประโยชน์จากการได้เปรียบทางเศรษฐกิจประจำท้องถิ่น (Comparative advantage) อย่างเต็มที่ ผลประโยชน์จากการผลิตเพื่อส่งออกมีทั้งทางตรงที่เกิดขึ้นในกิจการผลิตเพื่อส่งออก (Export sector) นั้นเอง และผลต่อเนื่องที่เกิดจากความต้องการใช้ปัจจัยการผลิตในกิจการส่งออกส่วนหนึ่ง และอีกส่วนหนึ่งเกิดจากการเพิ่มของอุปสงค์สำหรับสินค้าและบริการสำหรับสนองความต้องการของผู้บริโภคที่มีรายได้เพิ่มขึ้น ซึ่งเป็นส่วนที่ผลิตขึ้นสนองความต้องการภายในประเทศ (Internal sector)

นักเศรษฐศาสตร์ทั้งสองกล่าวหาว่าผลต่อเนื่องที่เกิดขึ้นกับ Internal sector นั้นเองที่เป็นแรงผลักดันที่สำคัญที่ก่อให้เกิดการพัฒนาเศรษฐกิจของท้องถิ่น คือเป็นส่วนที่ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างทางเศรษฐกิจให้มีภาคการผลิต (sector) ต่าง ๆ ครอบคลุม และใกล้ชิดส่วนกันยิ่งขึ้น ซึ่งแต่ละภาคมีความสัมพันธ์กันในทางซื้อขายที่ช่วยสนับสนุนซึ่งกันและกัน อัตราการขยายตัวของเศรษฐกิจภายในท้องถิ่นจะทวีขึ้นอีก เมื่อมีกิจการหลายชนิด เกิดขึ้นอยู่ใกล้ๆ กันที่จะช่วยลดต้นทุนให้แกกัน (Economies of agglomeration) สำคัญของกลไกการพัฒนาเศรษฐกิจตามแนวความคิดนี้คือการริเริ่มของกิจการผลิตเพื่อส่งออกมีหน้าที่เป็นตัวให้แรงกระตุ้น แต่การพัฒนาเศรษฐกิจของท้องถิ่นที่จะทำให้พึ่งตนเองได้ และดำเนินติดต่อกันไปนั้นอยู่ที่การสนองตอบของเศรษฐกิจของท้องถิ่นที่มีต่อแรงกระตุ้นในขั้นแรกที่ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างและการขยายตัวของตลาดภายในท้องถิ่น และควรวีธีการ เช่นในท้องถิ่นที่หลายครั้งมีโอกาสผลิตสินค้าที่ตนเองผลิตแล้วส่งไปขายภายนอก ในที่สุดก็จะเจริญก้าวหน้าติดเทียมกับท้องถิ่นที่เจริญแล้ว ซึ่งปัจจัยสำคัญที่จะเป็นตัวกำหนดขนาดของท้องถิ่นหลังจากก็คือ ท้องถิ่นนั้นมีทรัพยากรธรรมชาติมากน้อย หรือมีค่าเพียงไร และท้องถิ่นนั้นมีโอกาสเข้าถึงตลาดใหญ่ที่เป็นศูนย์กลางระดับชาติ และตลาดต่างประเทศสักเพียงไหน

(2. 1. 4) John Friedman^{1/} จากความคิดที่ว่าการพัฒนาเศรษฐกิจของท้องถิ่นจะเกิดขึ้นจากการสนองตอบของท้องถิ่นเป็นส่วนใหญ่ เราอาจจะเพิ่มตัวจักรกลอีกตัวหนึ่งนอกเหนือ

---

^{1/} จากบทความเรื่อง "The Spatial Organization of Power in the Development of Urban System" ในหนังสือ John Friedman เล่มเดียวกัน, หน้า 237-281.

จากการสนองตอบที่มีลักษณะเป็นการซื้อขายกัน (Economic transaction) ที่กล่าวถึงมาแล้วคือผลพลอยได้ที่จะให้กลุ่มประโยชน์แก่ท้องถิ่น (Economic externalities) ซึ่งส่วนหนึ่งก็คือการมีผู้ประกอบการเกิดขึ้น (Entrepreneurship development) ซึ่งบุคคลประเภทนี้จะเป็นผู้ริเริ่มกิจการใหม่ ๆ ทำการลงทุน และรับภาระการเสี่ยงของธุรกิจ ซึ่งในเศรษฐกิจแบบเสรีนิยมทั้งหลายที่เจริญก้าวหน้ามาจนถึงบัดนี้ เป็นผลงานของบุคคลประเภทนี้เท่านั้น สำหรับเรื่องนี้ Friedman กล่าวว่า จำนวนผู้ประกอบการที่จะเกิดขึ้นในท้องถิ่นหรือชุมชนใด จะขึ้นอยู่กับขนาดของชุมชนนั้น คือในเมืองใหญ่จะมีผู้ประกอบการเกิดขึ้นเป็นสัดส่วนที่สูงกว่าในเมืองเล็ก และการที่ท้องถิ่นหรือชุมชนที่กล่าวถึง เริ่มเปลี่ยนสภาพจาก "เมืองเล็ก" ขึ้นเป็น "เมืองใหญ่" เมื่อมีการขยายการผลิตเพื่อส่งออกนั้น ก็จะทำให้สภาพแวดล้อมอำนวยให้ผู้ประกอบการเกิดขึ้นในท้องถิ่น เหตุผลของ Friedman มีดังนี้

1. ในเมืองใหญ่ จะมีความต้องการความคิดริเริ่มของนักประดิษฐ์มากกว่าในเมืองเล็ก เพราะในเมืองใหญ่มีปัญหาที่จะต้องแก้ไขมากกว่าในเมืองเล็ก เนื่องจากมีประชากรอยู่หนาแน่น มีการประกอบอาชีพตามความถนัด (Specialization) หลายสาขา และความสัมพันธ์ระหว่างการผลิตภาคต่าง ๆ มีความซับซ้อนมากกว่าในเมืองเล็ก
2. เมืองใหญ่มีทรัพยากรเงินทุน วิชาการ และการจัดองค์การธุรกิจที่จะให้ความสะดวกแก่ผู้ประกอบการมากกว่าเมืองเล็ก
3. คนในเมืองใหญ่ มีใจกว้างพอที่จะรับความคิด และสิ่งประดิษฐ์ใหม่ ๆ มากกว่าคนในเมืองเล็ก
4. การติดต่อสื่อสารในเมืองใหญ่ สะดวกกว่าในเมืองเล็ก
5. การทดลองนำเอาสิ่งประดิษฐ์ใหม่ ๆ หรือวิธีการใหม่ ๆ มาใช้ในทางปฏิบัติทำได้สะดวกในเมืองใหญ่ เพราะมีตลาดกว้างขวางเพียงพอที่จะหาลูกค้ามาอุดหนุนกิจกรรมใหม่นี้ได้

ตามความเห็นของ Friedman ก็คือ ความเป็นเมือง (urbanization) เป็นปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่งของการพัฒนาท้องถิ่น นอกเหนือจากกลไกเศรษฐกิจทางด้านการผลิต และการซื้อขายตามที่ได้กล่าวถึงมาแล้ว

อย่างไรก็ตามสำหรับในประเทศที่มีระบบเศรษฐกิจแบบเสรีนิยม ผลประโยชน์ประเภท Trickle down ส่วนที่แพร่ขยายจากตัวเมืองจะไปถึงบริเวณล่างจริง ๆ นั้นมันจะขึ้นอยู่กับลักษณะทางโครงสร้างทางการเกษตร (Agrarian structure) ของท้องถิ่นด้วย ซึ่งปัจจัยส่วนนั้นจะเป็นตัวกำหนดขอบเขตของการแพร่ขยายของวิทยาการในการเกษตร นั่นที่เชื่อกันว่าถ้าท้องถิ่นที่กินส่วนใหญ่เป็นของเจ้าของที่ดิน หรือมีนายทุนเงินกู้ที่มีอิทธิพลซึ่งภายในโครงสร้างแบบนี้ มูลค่างานของส่วนเกินจากการเกษตร (Agricultural surplus) จะตกอยู่ในมือของบุคคลผู้ซึ่งมิได้เป็นเกษตรกร และไม่มีควมสนใจที่จะนำไปลงทุนต่อไปในการเกษตร การแพร่ขยายของวิทยาการในการเกษตรที่ได้รับเข้ามาใหม่จากภายนอกจะไม่เป็นไปอย่างกว้างขวาง สำหรับปัญหาเรื่องนี้ นักเศรษฐศาสตร์ชื่อ Ghose ^{1/} ได้ทำการศึกษาเปรียบเทียบการพัฒนาเศรษฐกิจของรัฐเบงกอลตะวันตก กับรัฐปันจาบ ที่เกิดจากความก้าวหน้าของวิทยาการทางการเกษตร (Green revolution) คือมีการปลูกข้าวพันธุ์ใหม่ ซึ่งรัฐทั้งสองนี้มีความแตกต่างกันทางด้านโครงสร้างของการเกษตร คือในรัฐปันจาบ เกษตรกรเป็นเจ้าของที่ดินของตนเอง เป็นสัดส่วนที่สูงกว่าในรัฐเบงกอลตะวันตก ผลจากการเปรียบเทียบปรากฏว่า ภายหลังที่มีการเอาข้าวพันธุ์ใหม่เข้าไปปลูกแล้ว ผลผลิตต่อไร่ในรัฐปันจาบเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว แต่ในรัฐเบงกอลตะวันตกซึ่งผลผลิตต่อไร่เคยมีแนวโน้มลดลงก็ยังคงลดลงต่อไป และในรัฐปันจาบก็ปรากฏว่าอัตราส่วนของจำนวนเนื้อที่ถือครองขนาดกลางก็เพิ่มขึ้นด้วย ซึ่งก็การขนาดนี้เป็นขนาดของการถือครองที่มีการใช้ที่ดินอย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด และแสดงถึงการกระจายรายได้ที่เสมอภาคยิ่งขึ้นด้วย สำหรับคนงานที่เคยทำงานไม่เต็มเวลาในการเกษตรก็ปรากฏว่าออกไปทำงานนอกการเกษตรกันมากขึ้น แต่ในรัฐเบงกอลตะวันตกนั้นไม่ปรากฏแนวโน้มทำนองนี้ นักเศรษฐศาสตร์ผู้ซึ่งสรุปว่า ความแตกต่างของการพัฒนาเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นจากการปลูกข้าวพันธุ์ใหม่ หรือ Green revolution ระหว่างรัฐปันจาบกับรัฐเบงกอลตะวันตกนั้น น่าจะเนื่องมาจากความแตกต่างของโครงสร้างทางการเกษตร ระหว่างรัฐทั้งสอง

---

^{1/} Ajit Kumar Ghose, "Institutional Structure, Technological Change and Growth in Poor Agrarian Economies : An Analysis with Reference to Bengal and Punjab, "World Development, Vol.7, pp. 385-96.

(2.2) วิธีการส่งเสริมการพัฒนาเศรษฐกิจของภูมิภาคด้วยมาตรการ Growth Pole Strategy

ในขั้นนี้เราได้ทราบถึงกระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจของภูมิภาค หรือท้องถิ่นที่กล่าวถึงที่เกิดจากการมีความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจกับท้องถิ่นที่เจริญก้าวหน้า (ซึ่งมักจะได้แก่เมืองใหญ่ที่เป็นศูนย์กลางของการค้า และอุตสาหกรรม) ที่จะเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ แต่ตามเหตุการณ์จริงมักปรากฏว่าอัตราของความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของท้องถิ่นล้าหลัง มักจะต่ำมากไม่ทันเทียมกับท้องถิ่นก้าวหน้า เมื่อเวลาผ่านไปความเหลื่อมล้ำก็จะยิ่งกว้างขวางออกไปทุกขณะ

จากความรู้สึกเช่นนี้เอง ทำให้เกิดแนวความคิดในการพัฒนาท้องถิ่นที่ยังล้าหลังด้วยการนำเอากลไกเช่นนี้มาจำลองลงมาสร้างขึ้นในท้องถิ่นล้าหลังนั่นเอง ทางการส่งเสริมให้มีโรงงานอุตสาหกรรมเกิดขึ้นในท้องถิ่นแล้วให้โรงงานนั้นแสดงบทบาทของ "ท้องถิ่นก้าวหน้า" ที่จะส่งผลกระทบต่อละแวกให้มีการสนองตอบเกิดขึ้นในบริเวณใกล้เคียงที่จะช่วยยกฐานะของท้องถิ่นนั้นขึ้นมา วิธีการเช่นนี้ชื่อเรียกกันว่ามาตรการที่อาศัยการแพร่ขยายของความเจริญจากศูนย์กลาง (Growth pole strategy)

คำว่า "Growth pole" เริ่มมีการใช้กันครั้งแรกเมื่อปี ค.ศ. 1949 โดยนักเศรษฐศาสตร์ชาวฝรั่งเศสชื่อ Francois Perroux ซึ่งอาศัยการสังเกตอิทธิพลของศูนย์กลางที่มีการพัฒนาเศรษฐกิจที่มีต่อบริเวณใกล้เคียงที่มีความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจกับศูนย์กลาง 1/ Perroux ให้คำจำกัดความของ Growth pole ว่าเป็นศูนย์กลาง (centre, pole, focus) ที่ส่งอิทธิพลกระจายออกไปสู่บริเวณใกล้เคียง และดึงดูดจากบริเวณใกล้เคียงให้เข้ามาสู่แหล่งนั้นด้วย ในขณะเดียวกันคำว่าศูนย์กลางตามความหมายดั้งเดิมของ Perroux มีลักษณะค่อนข้างไปในทางนามธรรมมากกว่ารูปธรรม คือให้ความหมายไว้ว่าเป็นหน่วยธุรกิจหรือภาคการผลิต (Sector) ที่มีความสัมพันธ์ซื้อขายกับหน่วยธุรกิจ หรือภาคการผลิตอื่น ๆ ตามที่เราจะจักกันในลักษณะของตาราง Input/output matrix และหน่วยธุรกิจหรือภาคการผลิตที่จัดว่าเป็นศูนย์กลางได้แก่ หน่วยที่มีความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจกับหน่วยอื่น ๆ หรือภาคอื่น ๆ มากกว่าที่แต่ละหน่วย

1/ จากบทความ D.F. Darwent, "Growth Poles and Growth Centers in Regional Planning : A Review" ในหนังสือ John Friedman เล่มเดียวกัน, หน้า 359-365.

หรือแต่ละภาคเหล่านั้นมีความสัมพันธ์ระหว่างกันและกัน และในกระบวนการของความสัมพันธ์ระหว่างศูนย์กลางกับหน่วยอื่น ๆ นั้นจะต้องเกิดผลพลอยได้ที่ใหญ่ประโยชน์ (External economies) ที่จะแพร่ขยายไปสู่หน่วยธุรกิจหรือภาคการผลิตที่อยู่ใกล้เคียง ซึ่งผลพลอยได้ที่เกิดขึ้นนี้มี 2 ลักษณะ

ก. การขยายการผลิตของหน่วยธุรกิจ หรือภาคการผลิตที่เป็นศูนย์กลางนั้นมีผลทำให้ production function ของหน่วยธุรกิจอื่น ๆ ที่อยู่บริเวณใกล้เคียงเปลี่ยนไปในทิศทางที่ทำให้หน่วยธุรกิจเหล่านั้นสามารถผลิตได้มากขึ้นจากการใช้ปัจจัยการผลิตไปเป็นปริมาณเท่าเดิม (เรียกว่า Technological external economies) และ

ข. การขยายการผลิตของหน่วยธุรกิจ หรือภาคการผลิตที่เป็นศูนย์กลางทำให้หน่วยธุรกิจที่อยู่ในบริเวณใกล้เคียงสามารถซื้อปัจจัยการผลิตเข้ามาใช้ได้ในราคาที่ต่ำกว่าเดิม (เรียกว่า Pecuniary external economies)

การที่หน่วยธุรกิจหรือภาคการผลิตที่เป็นศูนย์กลาง มีการติดต่อซื้อขายกับหน่วยธุรกิจอื่น ๆ มากกว่าที่หน่วยเหล่านั้นซื้อขายติดต่อกันเอง และการที่กิจกรรมของหน่วยหนึ่งทำให้เกิดผลพลอยได้ที่เป็นประโยชน์แก่หน่วยอื่น ๆ ในบริเวณใกล้เคียง (ระยะทางในแง่ของ economic space มิใช่ระยะทางในแง่ของภูมิศาสตร์) ทำให้ธุรกิจหน่วยนั้นมีขนาดใหญ่โต และมีอิทธิพลต่อความเจริญเติบโตของหน่วยธุรกิจอื่น ๆ และการมีฐานที่เป็นผู้นำเช่นนี้ Perroux เรียกว่าปรากฏการณ์ Polarization ^{1/}

ต่อมา นักเศรษฐศาสตร์อีกหลายคน เช่น Paelinck, Dawin, Derwa และ Poittier นำเอาแนวความคิดนี้มาดัดแปลงให้กว้างขวาง (space) มีความหมายในแง่ภูมิศาสตร์ ซึ่งก็ทำไฉสlovak เพราะระยะทางในแง่เศรษฐกิจ กับระยะทางในแง่ภูมิศาสตร์มักจะสอดคล้องกัน คืออิทธิพลของกลไกทางเศรษฐกิจที่แพร่ขยายออกมาจากศูนย์กลางจะลดลงตามระยะทางที่เพิ่มขึ้น โดยมีต้นทุนทางคานคมนาคมนาคมขนส่ง และการแพร่ข่าวสาร เป็นปัจจัยกำหนดขอบเขตของบริเวณอิทธิพล คือบริเวณที่อยู่ใกล้เคียงกับศูนย์กลางในแง่ของภูมิศาสตร์ก็ถือว่า อยู่ใกล้ศูนย์กลางในแง่เศรษฐกิจด้วย สำหรับกระบวนการที่ทำให้เกิด Polarization ตามความหมายของ Perroux นั้น

^{1/} ความหมายของ Polarization ของ Perroux ต่างกับของ Hirschman.

กล่าวกันว่าเกิดจากการค้าขายวัตถุดิบและผลิตภัณฑ์ระหว่างศูนย์กลางกับบริเวณใกล้เคียง (Linkage effects) ซึ่งมีทั้ง 2 ทิศทาง คือ Forward linkage กับ Backward linkage ซึ่งนักเศรษฐศาสตร์ เช่น Hirschman และ Myrdal ได้อธิบายไว้แล้ว สำหรับ Myrdal ให้ชื่อผลที่เป็นประโยชน์แกบริเวณใกล้เคียงว่า Spread effect และผลที่เป็นโทษว่า Backwash effect

เมื่อแนวความคิดนี้วิวัฒนาการมาเป็นเรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างศูนย์กลางกับบริเวณใกล้เคียงในแง่ของภูมิศาสตร์แล้ว ก็ทำให้มีประโยชน์สำหรับเอามาใช้เป็นมาตรการแก้ไขปัญหาความเหลื่อมล้ำของความเจริญทางเศรษฐกิจระหว่างภูมิภาคต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่แพร่หลายในประเทศ คอยพัฒนา นักวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจท้องถิ่นที่เป็นที่รู้จักแพร่หลายคนหนึ่ง คือ John Friedman ที่สร้างแบบจำลองขึ้นเรียกว่า Center-periphery model ที่อธิบายไว้ว่า ในประเทศที่พัฒนาส่วนมากศูนย์กลางของความเจริญทางเศรษฐกิจมักจะอยู่ที่เมืองหลวง หรือเมืองท่าที่มีการส่งสินค้าออกไปขายต่างประเทศ ส่วนรอบนอก (periphery) จะเป็นบริเวณแหล่งผลิตสำหรับสินค้าที่จะส่งออก ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองต่าง ๆ ในรอบนอกด้วยกันแทบจะไม่มี และบริเวณที่ถูกรอบนอกจะมีฐานะเป็นเพียงผู้สนับสนุนความเจริญของเมืองที่เป็นศูนย์กลางเท่านั้น แต่จะไม่มีทรัพยากรและการลงทุนไหลกลับไปสู่บริเวณรอบนอก ควบคู่กันไปด้วย Friedrich กล่าวว่า จะเริ่มมีความเจริญเกิดขึ้นกับท้องถิ่นรอบนอกหรือไม่ และเมื่อไร นั้น ขึ้นอยู่กับโครงสร้างทางสังคมและการปกครองท้องถิ่น การกระจายรายได้ และการใช้จ่ายเงินงบประมาณของรัฐบาลที่จะเป็นประโยชน์แกท้องถิ่นในบริเวณรอบนอก ถ้าไม่มีทางที่จะเกิดขึ้นเอง รัฐบาลก็ต้องเข้ามาเข้ามาแทรกแซงส่งเสริมให้มีการลงทุนเกิดขึ้นในบริเวณรอบนอก มีการปรับปรุงโครงสร้างการปกครองให้ท้องถิ่นบริเวณรอบนอกมีอำนาจปกครองตนเองมากขึ้น และมีการใช้จ่ายเงินงบประมาณที่จะช่วยเสริมสร้างกิจกรรมทางเศรษฐกิจในบริเวณรอบนอก ซึ่งการกระทำอย่างนี้จะก่อให้เกิดเมือง หรือศูนย์กลางใหม่ขึ้นขนาดเล็กต่าง ๆ ลุกหลั่นกันกระจายอยู่ทั่วไป ที่จะเป็หนวยรองรับอิทธิพลทางเศรษฐกิจในด้านที่จากศูนย์กลางใหญ่ดั้งเดิม แล้วถ่ายทอดต่อไปทั่วบริเวณรอบนอก

นักเศรษฐศาสตร์ที่มีความคิดในแนวนี้อีกคนหนึ่ง คือ Rodwin ที่กล่าวว่ามาตรการอย่างหนึ่งที่รัฐบาลอาจนำมาใช้คือ ให้รัฐบาลเลือกท้องถิ่นที่ล้าหลังที่สุดในบริเวณที่ล้าหลังนั้นแล้ว ลงทุนก่อสร้างสวนประกอบและกิจการต่าง ๆ ที่เป็นลักษณะของเมืองให้เกิดขึ้นในพื้นที่นั้นอย่างครบถ้วน เพื่อ

รองรับและสนองตอบอิทธิพลทางเศรษฐกิจจากเมืองใหญ่ให้เจริญเติบโตอยู่ในท้องถิ่นนั้น แล้วขยายไปสู่บริเวณใกล้เคียง (เรียกว่าวิธีการ Concentrated decentralization) ถ้าเราเลือกตำแหน่งที่เหมาะสมแล้วจักให้ศูนย์กลางเช่นนี้กระจายอยู่ทั่วไปในที่สุดความเหลื่อมล้ำระหว่างท้องถิ่นกับเมืองใหญ่ก็จะหมดสิ้นไป วิธีการของ Friedman และของ Rodwin มีชื่อเรียก
รวม ๆ กันได้ว่า เป็นวิธีเอาเมืองเข้าไปแทนที่ชนบท

การนำเอาแนวความคิดเหล่านี้มาใช้เป็นมาตรการทางนโยบาย ทำให้มีการพิจารณาต่อไปถึงผลกระทบทางสังคมและการสนองตอบที่เกิดขึ้นในชุมชนของท้องถิ่นนั้น นอกเหนือจากเรื่องเศรษฐกิจที่กล่าวมาแล้ว ผลทางคานสังคมในทันทีหมายถึง การเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างของความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มและระหว่างบุคคล และการเปลี่ยนแปลงของค่านิยมที่เกิดจากการเปลี่ยนอาชีพและจากการที่บุคคลต่างอาชีพเข้ามาอยู่ในท้องถิ่น เป็นที่กล่าวกันว่าเมื่อมีโรงงานอุตสาหกรรมเข้ามาตั้งอยู่ในท้องถิ่นชนบท ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลที่เคยเป็นมาแต่ดั้งเดิมซึ่งอาศัยครอบครัวเป็นศูนย์กลางและมีเพื่อนบ้านที่เกี่ยวข้องเป็นญาติพี่น้องกันก็จะเปลี่ยนไปในทิศทางที่แยกกันอยู่เป็นครอบครัวอิสระที่ต่างคนต่างอยู่ การติดต่อสมาคมระหว่างบุคคลก็เปลี่ยนไปจากความสัมพันธ์ระหว่างญาติและมิตร เป็นการติดต่อในทางธุรกิจและตามหน้าที่ ความรู้สึกที่เคยเป็นมิตรและช่วยเหลือซึ่งกันและกันก็กลายเป็นการแข่งขันเพื่อแสวงหาประโยชน์ให้กับตัวเอง^{1/} ซึ่งนักสังคมวิทยาส่วนมากมีความเห็นว่าการเปลี่ยนแปลงในลักษณะนี้จะช่วยในการพัฒนาเศรษฐกิจของท้องถิ่นดำเนินไปอย่างสะดวกยิ่งขึ้น^{2/}

ผลกระทบทางสังคมอีกประการหนึ่งก็คือ เมื่อมีโรงงานมาตั้งอยู่ในชนบทจะมีเจ้าหน้าที่ระดับต่าง ๆ ของโรงงานเข้ามาตั้งบ้านเรือนอยู่ในท้องถิ่น ซึ่งบุคคลกลุ่มนี้เป็นกลุ่มชนกลุ่มใหม่ที่ไม่เคยมีอยู่ในท้องถิ่นมาก่อน คือเป็นชนชั้นกลาง (Middle class) ที่มีอาชีพเกี่ยวกับการจัด

1/ จากบทความ R. Weitz, "Urbanization and Urban-Rural Relationships in Developing Countries", ในหนังสือ Joseph Klatzmann, Benjamin Y. Ilan and Yair Levi (eds.), The Role of Group Action in the Industrialization of Rural Areas, Praeger, N.Y., 1977, p. 26.

2/ จากบทความ Das, Socio-economic Adjustments to Individual Activities ในหนังสือ Joseph Klatzmann เล่มเดียวกัน หน้า 156.

การธุรกิจ นายช่าง และเสมียนพนักงาน และอาจมีแรงงานจากท้องถิ่นอื่นเข้ามากับโรงงานด้วย ซึ่งบุคคลทั้งสองประเภทนี้มีอาชีพและค่านิยมตลอดจนรายได้ที่แตกต่างกับคนดั้งเดิมในท้องถิ่น จึงเป็นเสมือนสิ่งแปลกปลอมเข้ามา ซึ่งจะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมขึ้นอีกส่วนหนึ่ง

สำหรับผลกระทบทางสังคมที่เกิดจากการมีโรงงานเข้ามาตั้งอยู่ในชนบทนี้ ได้มีการศึกษาจากเหตุการณ์จริงของ M.E. Cawley ^{1/} ในภาคตะวันตกของประเทศไอร์แลนด์ ซึ่งมีวัตถุประสงค์ของการจะตรวจสอบการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ๒ ประการ คือ การเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างอาชีพในท้องถิ่นชนบทที่เกิดจากการนำเอาอาชีพของชาวเมืองเข้าไปสู่ชนบท และผลของการเปลี่ยนแปลงส่วนนี้ที่มีต่อความเป็นปึกแผ่น (Cohesion) ของชุมชนในท้องถิ่นนั้น ผลปรากฏว่าเมื่อมีคนชั้นกลางเข้ามาอยู่ และคนในท้องถิ่นบางส่วนเปลี่ยนอาชีพจากการเกษตรมาเป็นแรงงานในโรงงาน ซึ่งเป็นอาชีพของคนเมือง ทำให้ความเป็นปึกแผ่นของชุมชนต้องอ่อนลง มีแนวโน้มที่จะแตกกระจายเกิดขึ้น คือในการประกอบอาชีพซึ่งแต่เดิมก็ทำอยู่ในบริเวณใกล้เคียง ๆ บ้าน และกระทำไปเพื่อครอบครัวและญาติมิตร ก็เปลี่ยนไปเป็นการทำงานเพื่อบุคคลภายนอก กิจกรรมทางสังคมที่เคยกระทำเพื่อชุมชนก็มีน้อยลง การมีคนที่เข้ามาอยู่ใหม่ที่เป็นผู้แปลกปลอมทั้งอาชีพและวิถีชีวิตทำให้เกิดการแตกแยก (Polarization) ของชุมชนออกเป็น ๒ กลุ่ม คือกลุ่ม "คนเก่า" คนกลุ่ม "คนมาใหม่" ซึ่งขัดแย้งและแข่งขันกันในการเข้ามาเป็นผู้นำของชุมชน ทำให้โครงสร้างของลำดับฐานะของบุคคลที่เคยมีอยู่เดิมถูกรบกวนรบกวน

จากการศึกษาอีกเรื่องหนึ่ง Robert H. Bates ^{2/} ได้ตรวจสอบผลทางเศรษฐกิจและสังคมที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านชนบทในประเทศแซมเบีย จากการที่มีโรงงานอุตสาหกรรมเข้ามาตั้งอยู่ในบริเวณใกล้เคียง ผลการศึกษาสรุปได้ว่าเกษตรกรในชุมชนนั้นสนองตอบแรงกระตุ้นและผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากโรงงานด้วยวิธีทางต่าง ๆ กัน ๓ ประการ คือ

1/ จากบทความ M.E. Cawley, "Rural Industrialization and Social Change in Western Ireland", Sociologia Ruralis, Vol. xix, No. 1, 1979, p. 57.

2/ Robert H. Bates, Rural Responses to Industrialization: A Study of Village Zambia, New Haven, Yale University Press, 1976, pp. 252-260.

1. เกษตรกรที่อยู่ในบริเวณเขตอิทธิพลทางเศรษฐกิจของโรงงาน แสวงหาผลประโยชน์จากโรงงานด้วยการขายผลผลิตให้กับโรงงาน และให้กับชุมชนในบริเวณโรงงาน
2. เกษตรกรที่ยังมีงานทำไม่เต็มที่จำนวนหนึ่ง เข้าไปรับจ้างทำงานในโรงงาน
3. เกษตรกรที่อยู่ในบริเวณรอบนอกออกไปที่ไม่สามารถรับผลประโยชน์จากโรงงานโดยตรง ด้วยการขายผลผลิตให้โรงงาน จะหาช่องทางรับผลประโยชน์ด้วยวิธีการทางการเมืองด้วยการพยายามชักจูงให้รัฐบาลใช้เงินภาษีที่เก็บจากโรงงานและชุมชนในบริเวณโรงงานมาใช้จ่ายลงทุนในท้องถิ่นที่จะเป็นประโยชน์แก่เกษตรกร

สำหรับขอบเขตของบริเวณอิทธิพลทางเศรษฐกิจของโรงงานนั้น R.H. Bates กล่าวว่า มีบริเวณไม่กว้างขวางนัก ซึ่งขนาดของขอบเขตขึ้นอยู่กับการลงทุนทางด้าน infrastructure ของรัฐบาลด้วย ถ้ามีเส้นทางคมนาคมสะดวกขอบเขตของบริเวณจะกว้างขวางออกไป สำหรับบริเวณรอบนอกออกไปจริง ๆ นั้น เกษตรกรมีทางเลือกอย่างใดอย่างหนึ่งที่จะเขามารับส่วนแบ่งผลประโยชน์จากโรงงาน คืออพยพเขามารับจ้างทำงานแล้วส่งรายไคส่วนหนึ่งกลับภูมิลำเนา ส่วนผู้ที่ไม่มีโอกาสเขามาทำงานก็จะมีวิธีการทางการเมืองดังกล่าวดูแล

ในประเทศสังคมนิยมก็ได้มีการนำเอาแนวความคิดเรื่อง Growth pole ไปใช้ในฐานะเป็นกลไกส่วนหนึ่งของการพัฒนาอุตสาหกรรมในชนบท ตัวอย่างคือในประเทศจีน ซึ่งมีปัญหาเรื่องความเหลื่อมล้ำระหว่างเมืองใหญ่กับท้องถิ่นชนบทตกทอดมาตั้งแต่สมัยก่อนการปฏิวัติ มาตราการที่นำมาใช้ในการพัฒนาท้องถิ่นชนบทก็คือ จัดตั้งโรงงานอุตสาหกรรมขึ้นในชนบทโดยถือว่าเป็นกลไกที่สำคัญส่วนหนึ่งที่จะให้การผลิตภาคเกษตรและอุตสาหกรรมสอดคล้องและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ^{1/} ในการใช้มาตรการดังกล่าวได้มีการคัดเลือกชนิดของอุตสาหกรรมให้เหมาะสมกับท้องที่และขนาดของชุมชน ซึ่งในการนี้มีการแบ่งแยกประเภทของชุมชนตามจำนวนของประชากรออกเป็น 4 ระดับ คือ

---

^{1/} Jon Sigurdson, Rural Industrialization in China, Council on East Asian Studies Harvard University, Harvard University Press, Cambridge, Mass. 1977, pp. 15-16.

- ก. ระดับนครหลวง (ประชากรมากกว่า 1 ล้านคน)
- ข. ระดับเมืองรอง (ประชากร 200,000 - 1 ล้าน)
- ค. ระดับเมืองเล็ก (ประชากร 15,000 - 200,000)
- ง. ระดับชนบท (ประชากรน้อยกว่า 15,000)

สำหรับชุมชนระดับชนบทรัฐบาลจะจัดตั้งอุตสาหกรรมชนิดที่สะสมทุน และให้บริการแก่งานเกษตรในบริเวณนั้นโดยตรง เช่น ให้มีการสร้างและซ่อมเครื่องมือเกษตร ทำการผลิตปัจจัยการผลิตที่ใช้ในการเกษตร และการแปรรูปผลผลิตจากการเกษตร เพื่อใช้บริโภคในบริเวณนั้น วัตถุประสงค์คือ ให้อุตสาหกรรมในระดับนี้เป็นส่วนหนึ่งของการเกษตรของท้องถิ่น

ในระดับชุมชนที่ใหญ่กว่านั้นคือ ระดับเมืองเล็กและเมืองรองจะเป็นอุตสาหกรรมที่เป็นตัวเชื่อมระหว่างการผลิตภาคเกษตรกับการผลิตอุตสาหกรรมสมัยใหม่ที่อยู่ในชุมชนระดับนครหลวง และเป็นแหล่งจ้างงานของคนงานที่ทำงานอยู่ในชนบท อุตสาหกรรมระดับนี้จะอาศัยวิทยาการที่ถ่ายทอดมาจากอุตสาหกรรมสมัยใหม่ที่อยู่ในชุมชนระดับนครหลวง ผลผลิตของอุตสาหกรรมระดับนี้ประกอบด้วยสินค้าหลายชนิดรวมทั้งจักรกลสำหรับใช้ในการเกษตร ปุ๋ย เครื่องอุปโภคบริโภค วัสดุก่อสร้าง และสินค้าเครื่องบริโภคสำหรับชนบท

สำหรับประเทศด้อยพัฒนาอื่น ๆ โดยทั่วไปนั้น ในการประชุมของคณะผู้เชี่ยวชาญการพัฒนาอุตสาหกรรมในชนบทที่องค์การสหประชาชาติเป็นผู้จัดขึ้นที่เมืองบูคาเรสต์ เมื่อปี 1973^{1/} ได้มีการพิจารณาถึงลักษณะของท้องถิ่นและประเภทอุตสาหกรรมที่เหมาะสมสำหรับจะเลือกใช้ เป็นศูนย์กลางของการพัฒนาเศรษฐกิจของท้องถิ่น ผู้เชี่ยวชาญทั้งหลายมีความเห็นว่าจะเลือกท้องถิ่นที่ประชากรมีความเป็นปึกแผ่นกันที่ดีพอสมควร และมีการคมนาคมภายในสะดวกเพียงพอที่จะให้เกษตรกรเข้ามาซื้อขายและคนงานเดินทางไปมากับบริเวณโรงงานได้ สำหรับประเภทอุตสาหกรรมนั้น คณะผู้เชี่ยวชาญเห็นว่าอุตสาหกรรมต่าง ๆ ต่อไปนี้จะมีบทบาทช่วยพัฒนาเศรษฐกิจของท้องถิ่นได้เหมาะสมที่สุด คือ

1/ UN. Department of Economic and Social Affairs, Rural Industrialization: Report of the Expert Group Meeting on Rural Industrialization (ST/ESA/4), Bucharest, 24-28 September 1973, pp. 4-6.

1. อุตสาหกรรมแปรรูปผลผลิตจากการเกษตร
2. อุตสาหกรรมผลิตภัณฑ์ที่ใช้ในการเกษตร
3. อุตสาหกรรมผลิตวัสดุก่อสร้างและอุตสาหกรรมอื่นที่ให้บริการธรรมชาติในท้องถิ่นเป็นวัตถุดิบ
4. อุตสาหกรรมผลิตสินค้าเครื่องบริโภคสำหรับชาวชนบทในท้องถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่ใช้วิธีการและแรงงานที่มีอยู่แล้วในท้องถิ่น
5. อุตสาหกรรมศิลปะและงานฝีมือ
6. อุตสาหกรรมบริการรับช่วงทำงานจ้าง (ancillary industry, subcontracting) ประกอบขึ้นส่วนให้โรงงานใหญ่ในเมือง

3. แบบจำลองทางทฤษฎี

เพื่อเป็นการอธิบายกลไกทางทฤษฎีถึงกระบวนการที่โรงงานอุตสาหกรรมซึ่งตั้งอยู่ในท้องถิ่นชนบทและใช้วัตถุดิบจากการเกษตร จะก่อให้เกิดการพัฒนาเศรษฐกิจขึ้นในบริเวณใกล้เคียง ผู้เขียนได้สร้างแบบจำลองทางทฤษฎี (Conceptual model) ขึ้น ซึ่งแบบจำลองนี้จะใช้เป็นพื้นฐานสำหรับสร้างสมมุติฐานที่จะทำการทดสอบในการศึกษาวิจัย

สาระสำคัญของแบบจำลองนี้ก็คือ เมื่อมีโรงงานอุตสาหกรรมเข้าไปตั้งอยู่ในท้องถิ่นชนบทแล้ว ในขั้นแรกก็จะเกิดผลกระทบ (Impact) ซึ่งผลกระทบนี้จะทำให้มีการสนองตอบ (Response) จากประชากรในชุมชนนั้น และการสนองตอบนี้จะทำให้มีการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้าง ประกอบกับการขยายตัวของอุปสงค์และรายได้ ทั้งสองส่วนนี้จะรวมกันเป็นพลังผลักดันให้เศรษฐกิจขยายตัว และหลุดพ้นจากสภาพของความด้อยพัฒนา ตามแบบจำลองที่สร้างขึ้นผลกระทบ (Impact) มีหน้าที่เป็นแรงกระตุ้นเท่านั้น ส่วนกลไกสำคัญที่จะก่อให้เกิดการพัฒนาเศรษฐกิจและความสำเร็จของมาตรการที่อาศัยแนวความคิดนี้มาใช้นั้นขึ้นอยู่กับ การสนองตอบ (Response) ว่ามีลักษณะอย่างไร และเกิดขึ้นอย่างแพร่หลายหรือไม่ ผลกระทบและการสนองตอบที่เกิดขึ้นจะมีทั้งทางด้านเศรษฐกิจและทางด้านสังคม ซึ่งจะมีความเกี่ยวข้องและขึ้นอยู่ซึ่งกันและกัน ซึ่งโครงสร้างของแบบจำลองปรากฏอยู่ในแผนภาพท้ายบทนี้ และรายละเอียดมีดังต่อไปนี้

(3.1) ผลกระทบ (Impact)

เมื่อมีโรงงานเข้ามาอยู่ในชุมชนจะมีผลกระทบชุมชน 2 ด้านคือ

(3.1.1) ผลกระทบทางเศรษฐกิจ (Economic impact) ได้แก่การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่โรงงานอุตสาหกรรมนำเข้ามาสู่ชุมชน ที่สำคัญคือ โอกาสในการประกอบอาชีพใหม่ ๆ การมีรายได้และการใช้จ่ายเพิ่มขึ้น การมีสิ่งก่อสร้างถาวรวัตถุที่อำนวยความสะดวก (Infrastructure)

(3.1.2) ผลกระทบทางสังคม (Social impact) ได้แก่การที่มีบุคคลในชุมชนอาชีพใหม่ ๆ เกิดขึ้น มีการอพยพของบุคคลต่างอาชีพต่างภูมิลำเนาเข้ามาอยู่ในท้องถิ่น มีการเปลี่ยนอาชีพและเปลี่ยนที่อยู่อาศัยของคนในท้องถิ่น มีค่านิยมใหม่เข้ามาจากภายนอก และที่เกิดขึ้นเองภายในชุมชน

(3.2) การสนองตอบ (Response) ผลกระทบทั้ง 2 ด้านจะก่อให้เกิดการสนองตอบ คือ

(3.2.1) การสนองตอบทางเศรษฐกิจ (Economic response) การสนองตอบทางด้านนี้จะปรากฏออกมาในลักษณะของการติดต่อซื้อขายระหว่างชาวชนบทในท้องถิ่นกับโรงงานอุตสาหกรรม (Economic transaction) การอพยพของคนงานจากท้องถิ่นในบริเวณชนบทและจากภายนอกท้องถิ่นเข้ามาทำงานในโรงงานและในบริเวณใกล้เคียงโรงงาน (Migration) และผลพลอยได้ที่จะเป็นประโยชน์ทางเศรษฐกิจแก่บริเวณนั้น (Economic externalities)

สำหรับการสนองตอบที่จัดว่าเป็นการติดต่อซื้อขายระหว่างชาวชนบทกับโรงงานจะก่อให้เกิดผลตอบอีก 2 ลักษณะ คือผลชนิดที่จะเป็นประโยชน์ คือที่เป็นช่องทางที่ทำให้ความเจริญทางเศรษฐกิจแพร่ขยายต่อไป (Spread effect) และผลที่เป็นโทษ คือทำให้เกิดความสูญเสียทางเศรษฐกิจแก่ชุมชนนั้น (Backwash effect) ในบรรดาสิ่งที่เป็นประโยชน์จะได้แก่การที่ชาวชนบทในบริเวณนั้นมีโอกาสปลูกพืชผลส่งขายให้โรงงานใช้เป็นวัตถุดิบ การเข้าไปรับจ้างทำงานในโรงงานในฤดูกาลว่างงาน การผลิตปัจจัยอื่น ๆ เพื่อขายให้โรงงานการขนส่งวัตถุดิบและการประกอบบริการอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการผลิตพืชผลให้โรงงาน ซึ่งผลประโยชน์กลุ่มนี้เราเรียกว่าประโยชน์โดยตรง

Direct linkages) แต่ผลประโยชน์ทางอ้อมอีกกลุ่มหนึ่ง (Indirect effects) คือ

ส่วนที่เกิดขึ้นกับชาวชนบทที่อยู่ในบริเวณนั้น แต่ได้ปลูกพืชผลส่งให้โรงงาน ซึ่งมีทั้งเกษตรกรที่ปลูกพืชอื่น ๆ และผู้มีอาชีพนอกการเกษตร ตัวอย่างเช่นการมีโอกาสปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์หลายชนิดขึ้นเพื่อสนองความต้องการของผู้บริโภคเพิ่มขึ้นจากการที่มีรายได้มากขึ้น การมีโอกาสประกอบการค้าในท้องถิ่น หรือประกอบกิจการขนส่ง บริการ และการเงิน สำหรับการสนองตอบที่จัดว่าเป็นโทษหรือเป็นผลเสียได้แก่ การที่การผลิตของเกษตรกรในท้องถิ่นต้องขึ้นอยู่กับเศรษฐกิจของฝ่ายตัวเมืองมากขึ้น เพราะต้องอาศัยฝ่ายตัวเมือง (โรงงาน) เป็นผู้รับซื้อผลผลิต และต้องอาศัยปัจจัยการผลิตที่มาจากฝ่ายตัวเมืองมากขึ้น ทำให้เกษตรกรอยู่ในฐานะเสียเปรียบได้ง่าย เพราะมีอำนาจต่อรองน้อยกว่าฝ่ายตัวเมือง นอกจากนี้อาจจะมีการเลียนแบบการบริโภคของกลุ่มชนที่มาจากตัวเมือง (Demonstration effect) ซึ่งอาจทำให้เกษตรกรมีการบริโภคเกินฐานะ ผลอีกประการหนึ่งก็คือ ราคาและค่าเช่าที่ดินในบริเวณนั้นจะสูงขึ้นทำให้เกษตรกรเผชิญหน้ากับค่าเช่าที่ดินที่สูงขึ้น

อย่างไรก็ตามขนาดของ Spread effect คือผลทางอ้อมที่จะแพร่ขยายออกมาจากโรงงานและฝ่ายชุมชนในท้องถิ่นจะได้รับนั้นยังขึ้นอยู่กับปัจจัยภายนอกที่อาจจะเรียกว่าเป็นตัวจำกัด (Constraints) ซึ่งได้แก่ลักษณะของวิทยาการสำหรับการผลิต (Technology) ของโรงงานและความคล่องตัวของเศรษฐกิจของท้องถิ่นในการสนองตอบต่อการมีโอกาสดี ๆ เพิ่มขึ้น (Elasticity of response) ความสำคัญของ Technology ของโรงงานก็คือ ถ้าโรงงานนั้นใช้วิธีการผลิตที่อาศัยคนงานที่มีความชำนาญงานไม่สูงนักเป็นจำนวนมาก และมีการใช้วัตถุดิบ ตลอดจน inputs อื่น ๆ และบริการสนับสนุนอื่นจากบริเวณท้องถิ่นเป็นจำนวนมาก ผลดีประเภท spread effect ก็จะทำให้เกิดขึ้นมาก แต่ในขั้นตอนนั้นจะมาถึงปัญหาที่ว่าชุมชนนั้นจะสามารถรับผลประโยชน์นี้ได้เต็มที่หรือไม่ ซึ่งส่วนนี้จะขึ้นอยู่กับความคล่องตัวของโครงสร้างทางเศรษฐกิจ และกลไกการตลาดภายในท้องถิ่นที่จะทำงานสนองตอบโอกาสใหม่ ๆ ซึ่งในทางปฏิบัติจะหมายถึงปริมาณและคุณภาพของปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในท้องถิ่น ซึ่งรวมไปถึงทรัพยากรบุคคลด้วยว่าสามารถจะนำมาใช้เพื่อขยายการผลิตสนองความต้องการที่เพิ่มขึ้นอย่างคล่องตัวหรือไม่ และถ้าจำเป็นต้องโยกย้ายมาจากทางใต้ทางอื่นก็สามารถทำได้โดยไม่สิ้นเปลืองมากจนทำให้ปัจจัยการผลิตนั้นขึ้นราคาสูงขึ้น คืออุปทานของปัจจัยการผลิตในท้องถิ่นจะต้องมีความยืดหยุ่นสูง ในกรณีที่ปัจจัยการผลิตเป็นที่ดิน ระบบการถือครองที่ดินจะต้องไม่เป็นอุปสรรคต่อการขยายการผลิต คือระบบการถือครอง

ที่ดินที่เกษตรกรทุกคนเป็นเจ้าของที่ดินจะมีความคล่องตัวในการขายการผลิตมากกว่าภายใต้ระบบการถือครองที่ดินที่มีเจ้าของที่ดินและผู้เช่า ฉะนั้นโครงสร้างทางเศรษฐกิจของท้องถิ่นมีลักษณะที่ช่วยให้การสนองตอบมีความคล่องตัวน้อย ผลดีทางเศรษฐกิจชนิด Spread effect จะเกิดขึ้นไม่มาก เพราะต้นทุนการผลิตที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วจะเป็นอุปสรรค และเจ้าของโรงงานอาจจะต้องออกไปซื้อวัตถุดิบและ inputs อื่น ๆ จากแหล่งภายนอกท้องถิ่น

ปัญหาสำคัญอีกอย่างหนึ่งก็คือ ผลดี (Spread effect) ที่แพร่ขยายและเกิดขึ้นในชุมชน จะตกไปถึงมือของประชากรดั้งเดิมจริง ๆ ก็คือ เกษตรกรและผู้ขายปัจจัยการผลิตอื่น ๆ ให้โรงงานมากน้อยเท่าไรนั้นจะขึ้นอยู่กับปัจจัยภายนอกอีกชุดหนึ่งที่จะมาเป็นตัวจำกัด (Constraints) ซึ่งปัจจัยภายนอกชุดนี้ได้แก่ สิ่งแวดล้อมทางสถาบัน (Institutional framework) ที่มีผลต่ออำนาจต่อรองระหว่างกลุ่มอาชีพต่าง ๆ ในการแบ่งปันผลประโยชน์ที่เกิดขึ้น ปัจจัยเหล่านี้ประกอบด้วยสิ่งที่กำหนดอำนาจต่อรองของฝ่ายเจ้าของโรงงาน และฝ่ายผู้ผลิตวัตถุดิบที่ส่งขายให้โรงงาน สถาบันการปกครองระดับท้องถิ่น และสถาบันการเงินในท้องถิ่น อำนาจต่อรองของฝ่ายเจ้าของโรงงานอยู่ที่การมีฐานะเป็นผู้รับทรัพย์สินใหญ่ที่มีอยู่น้อยราย การมีไร่อำนาจของตนเอง และลักษณะของวัตถุดิบที่ถือว่า เป็นของที่เก็บได้นานหรือเสื่อมสภาพเร็ว ส่วนอำนาจต่อรองทางฝ่ายผู้ผลิตวัตถุดิบอยู่ที่ความสามารถในการกำหนดและควบคุมอุปทานของวัตถุดิบ โอกาสในการขายผลผลิตขึ้นกับให้ผู้อื่นนอกท้องถิ่น และโอกาสในการปลูกพืชชนิดอื่น ความเป็นปึกแผ่นของกลุ่มผู้ผลิตวัตถุดิบ ตลอดจนความสามารถของผู้จัดการ การมีพรรคพวกกับกลุ่มการเมือง และกลุ่มผลประโยชน์ในระดับเหนือเจ้าของโรงงาน สำหรับสถาบันการปกครองระดับท้องถิ่นก็มีบทบาทสำคัญในการควบคุมการดำเนินกิจการของโรงงานให้อยู่ภายในกรอบของกฎหมาย โดยเฉพาะส่วนที่เกี่ยวกับการจ้างแรงงานและการชำระภาษี นอกจากนี้เจ้าหน้าที่ระดับท้องถิ่นยังจะต้องส่งเสริมการเกษตร การสหกรณ์ และป้องกันการเอาเปรียบกันระหว่างกลุ่มผลประโยชน์ทั้งหลาย ซึ่งในเรื่องเหล่านี้ ประสิทธิภาพความซื่อสัตย์สุจริต และการรับผิดชอบของเจ้าหน้าที่รัฐบาลในระดับนี้มีความเป็นปัจจัยที่สำคัญ ปัจจัยอีกพวกหนึ่งที่เป็นส่วนประกอบของโครงสร้างทางสถาบันของท้องถิ่น คือตลาดการเงินและสินเชื่อ ถ้าตลาดสินเชื่อมีการแข่งขันที่สมบูรณ์ เกษตรกรและผู้ประกอบการในท้องถิ่นสามารถกู้ยืมไปใช้ได้โดยไม่ต้องเสียค่าตอบแทนในอัตราสูงเกินแต่ตลาดไม่สมบูรณ์และอำนาจต่อรองของผู้ใหญ่มากกว่าฝ่ายผู้น้อย เกษตรกรจะเป็นฝ่ายเสียเปรียบ

และผลประโยชน์จะตกอยู่ในมือของพวกเขาเจ้าของเงินทุนเป็นส่วนมาก

การสนองตอบส่วนที่จัดว่าเป็น Externalities ส่วนหนึ่งจะได้แก่การแพร่ขยายของวิทยาการสมัยใหม่จากโรงงาน คือในการปลูกพืชส่งให้โรงงานนั้น จะต้องมีการปรับปรุงวิธีการ เพื่อเพิ่มผลและปรับปรุงคุณภาพ หรือให้เกิดความสม่ำเสมอในระหว่างฤดูต่าง ๆ ซึ่งวิทยาการเหล่านี้เป็นประโยชน์แก่เกษตรกรรายอื่น ๆ ในบริเวณนั้นด้วยที่จะเอาไปทดลองใช้ แม้ว่าจะมิได้เป็นผู้ปลูกพืชผลส่งขายให้โรงงาน นอกจากวิทยาการเกี่ยวกับการเกษตรแล้วยังมีวิทยาการเกี่ยวกับการซ่อมแซมเครื่องจักรกล วิธีการขนส่ง วิธีการสร้างสาธารณูปโภค ตลอดจนการเสริมสร้างให้มีผู้ประกอบการเกิดขึ้นในท้องถิ่น ผลประโยชน์ประเภท Externalities นี้จะเกิดขึ้นมากและประชากรในท้องถิ่นจะรับไว้ได้มากเท่าไรขึ้นอยู่กับระดับพื้นฐานของการศึกษาอบรม ประสิทธิภาพในการประกอบอาชีพนอกเกษตร หัตถกรรมพื้นบ้านประจำท้องถิ่น และปริมาณทรัพยากรเงินทุนในท้องถิ่น

(3.2.2) การสนองตอบทางสังคม (Social response) การสนองตอบต่อแรงกระตุ้นทางสังคมที่โรงงานก่อให้เกิดขึ้นนั้น เราแบ่งออกได้ว่ามีอยู่ 3 ลักษณะ คือจะทำให้เกิดกลุ่มชนทางสังคมที่มีความแตกต่างกันทางด้านอาชีพ รายได้ และฐานะทางสังคม (Social stratification) โครงสร้างของครอบครัวและค่านิยมประจำวัฒนธรรม (Family structure and traditional values) เริ่มเปลี่ยนแปลง และเริ่มมีความขัดแย้งระหว่างกลุ่มชนต่าง ๆ เพื่อรักษาผลประโยชน์และรักษาสถานภาพทางสังคม (Class conflicts)

การมีกลุ่มชนชั้นต่าง ๆ เกิดขึ้นก็เนื่องจากการที่มีบุคคลจากภายนอกที่มีอาชีพ รายได้ ค่านิยม และระเบียบการทำงานเข้ามาอยู่ใหม่ ซึ่งอาชีพประเภทนี้ยังไม่เคยมีอยู่ในท้องถิ่น และตำแหน่งงานอาชีพที่ทางฝ่ายโรงงานนำเข้ามาให้คนในท้องถิ่นได้เข้าไปทำงานนั้นก็ก่อให้เกิดอาชีพใหม่ๆ แก่ประชา ที่อยู่ในท้องถิ่นมาแต่ดั้งเดิม ตลอดจนการขยายตัวของรายได้แต่ละอุปสงค์ในท้องถิ่นทำให้เกิดมีผู้ประกอบการอาชีพอิสระในสาขาต่าง ๆ เกิดขึ้น การที่มีกลุ่มอาชีพหลายกลุ่มก็จะเป็นการเสริมสร้างโอกาสในการสร้างฐานะตนเองของแต่ละคนให้คล่องตัวยิ่งขึ้น เพราะมีช่องทางให้เลือก

หลายทางตามความสามารถของแต่ละบุคคล กลุ่มต่าง ๆ ที่จะปรากฏตัวขึ้นก็คือ กลุ่มเกษตรกรอิสระ กลุ่มคนงานลูกจ้างโรงงาน กลุ่มคนงานลูกจ้างเกษตรกร กลุ่มพ่อค้านักธุรกิจ และกลุ่มเจ้าของที่ดิน

ส่วนการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างครอบครัวและค่านิยมเกิดขึ้นจากการที่บุคคลต่าง ๆ ในท้องถิ่น ทางวัฒนธรรม เข้ามาอยู่ใหม่ที่น่าเอาค่านิยมที่ต่างกับในท้องถิ่นเข้ามาด้วย และแพร่ขยายออกไป ในขณะที่เดียวกันในครอบครัวเกษตรกร ซึ่งสมาชิกของครอบครัวเคยอยู่ร่วมกันและประกอบอาชีพเดียวกัน ก็จะมีบางคนได้รับงานทำในโรงงาน หรือในกิจการที่เกี่ยวข้องและให้บริการโรงงาน ซึ่งงานประเภทนี้มีการ ระเบียบวินัย ช่วงเวลาการทำงานต่างกับอาชีพเดิม และการสัมผัสกับบุคคลที่มีค่านิยมต่างกับของเดิม ถ้าบุคคลเหล่านี้ยังพำนักอยู่กับครอบครัวก็จะเป็นผู้นำเอาค่านิยมใหม่ ๆ เข้ามาในครอบครัว ส่วนสมาชิกของครอบครัวบางคนที่ย้ายถิ่นฐานใหม่เป็นอาชีพถาวรก็อาจจะแยกตัวออกไปหาที่อยู่ใหม่ในบริเวณใกล้โรงงานหรือใกล้สถานประกอบการ มีผลทำให้ครอบครัวเดิมที่ญาติๆ อยู่กันอยู่ร่วมกันเป็น Extended family ก็เปลี่ยนไปเป็นครัวเรือนอิสระ (Nuclear family) ความเป็นปึกแผ่นของครอบครัวและของชุมชนจะเหลือน้อยลง

เมื่อชุมชนมีการแบ่งแยกเป็นกลุ่มอาชีพต่าง ๆ กันเกิดขึ้น แต่ละกลุ่มจะเริ่มมีชนบทประเพณี และค่านิยมต่างกันประจำกลุ่ม ซึ่งเกิดจากการที่ต้องปรับตัวเองให้เข้ากับความต้องการของอาชีพและเริ่มรู้สึกถึงความขัดแย้งระหว่างกลุ่ม (Class conflicts) เพราะแต่ละกลุ่มมีผลประโยชน์ที่ไม่ตรงกัน และมีสถานภาพทางสังคมเปลี่ยนไป ซึ่งทำให้ต้องพยายามรักษาไว้ กลุ่มอาชีพที่จะมีผลประโยชน์ขัดกันก็คือกลุ่มเจ้าของโรงงานกับกลุ่มเกษตรกรผู้ผลิตวัตถุดิบส่งขายให้โรงงาน กลุ่มคนงานกับกลุ่มเจ้าของโรงงาน กลุ่มเกษตรกรอิสระขายของกับพ่อค้าคนกลาง และกลุ่มคนงานที่เข้ามาจากภายนอกกับกลุ่มคนงานที่เป็นคนในท้องถิ่น ซึ่งการขัดแย้งและการปรานีประนีประนอมเพื่ออยู่ร่วมกันจะทำให้ค่านิยม และวัฒนธรรมดั้งเดิมเปลี่ยนแปลง ซึ่งในทางนี้ก็คงทำให้คนเก่า ๆ มีใจกว้างยิ่งขึ้นที่จะรับฟังและเข้าใจถึงผลประโยชน์ของคนอื่น และเป็นจุดเริ่มต้นของการปกครองด้วยระบอบประชาธิปไตยในระดับท้องถิ่น

ในทำนองเดียวกันกับเรื่องการสนองตอบทางด้านเศรษฐกิจ ขอบเขตของการสนองตอบทางด้านสังคม และทิศทางของการสนองตอบจะถูกกำหนดขึ้นโดยปัจจัยภายนอกกลุ่มที่เรียกว่าโครงสร้างทางสถาบัน ระดับท้องถิ่นที่จะกำหนดอำนาจต่อรองของกลุ่มต่าง ๆ และขอบเขตของกฎหมาย ตลอดจนความสอดคล้องของกฎหมายกับค่านิยม และชนบประเพณีของท้องถิ่น อย่างไรก็ตามสิ่งที่น่าสนใจในขั้นนี้คือการสนองตอบทางสังคมนั้น นอกจากจะถูกจำกัดหรือกำหนดทิศทางโดยโครงสร้างทางสถาบันแล้ว ในระยะยาว การสนองตอบทางสังคมนี้จะทำให้โครงสร้างทางสถาบันของท้องถิ่นเปลี่ยนแปลงไป ด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งส่วนที่มาจากความขัดแย้งระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ตัวประกอบประเภทนี้จะมากำหนดอำนาจต่อรองของฝ่ายต่าง ๆ ที่จะมามีผลต่อการแบ่งปันผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจระหว่างกลุ่ม จึงจัดว่าเป็น feed back เข้าไปในระบบด้วย

จากการที่อธิบายมานี้ เราสรุปได้ว่าผลกระทบที่โรงงานก่อให้เกิดขึ้นในท้องถิ่นชนบทนั้นมีทั้งด้านเศรษฐกิจและด้านสังคม ซึ่งผลกระทบทั้งสองด้านจะทำให้มีการสนองตอบเกิดขึ้นทั้งสองชนิด ซึ่งจากการสนองตอบนี้เองทำให้เกิดมีรายได้เพิ่ม มีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจและโครงสร้างทางสังคมของท้องถิ่น ซึ่งต่อจากนั้นแล้วการขยายตัวทางเศรษฐกิจจะเกิดขึ้นติดต่อกันไปเอง ภายในท้องถิ่น และยกสภาพให้หลุดพ้นจากการเป็นท้องถิ่นด้อยหลัง

4. ผลจากการสังเกตสภาพในท้องถิ่น

เพื่อสังเกตสภาพความเป็นจริงในท้องถิ่นภายหลังที่มีโรงงานอุตสาหกรรมมาดำเนินการอยู่แล้ว สำหรับนำข้อสังเกตที่ได้นำมาใช้เปรียบเทียบกับแบบจำลอง (model) ที่ได้อธิบายไว้ในตอนแรก และสำหรับนักวิจัยที่จะนำไปใช้ประกอบการพิจารณาในการสร้างสมมุติฐานสำหรับงานวิจัยในโครงการอื่นๆต่อไป คณะผู้สำรวจปัญหาขั้นแรกๆที่ได้ออกทำการสังเกตสภาพความเป็นจริงและเก็บรวบรวมข้อมูลในท้องถิ่นในบริเวณรอบ ๆ โรงงานลับประดกระป่อง 3 แห่งในอำเภอเมือง อำเภอปรางมูรี และอำเภอหัวหิน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ในระหว่างต้นเดือนมิถุนายน 2522 ด้วยการสนทนาสอบถามบุคคลที่เกี่ยวข้องของ 6 กลุ่ม คือ

1. ผู้จัดการโรงงานลับประดกระป่อง
2. เกษตรกรผู้ปลูกลับประดกระป่อง

3. เกษตรกรที่อยู่ในบริเวณใกล้เคียงและมีได้ปลูกสับปะรดส่งโรงงาน
4. เจ้าของร้านค้าปลีกในบริเวณใกล้เคียงโรงงาน
5. เจ้าหน้าที่ส่วนจังหวัด
6. สหกรณ์การเกษตร

สำหรับข้อมูลที่ได้จากการติดตามและสอบถามเจ้าหน้าที่ส่วนจังหวัดและสหกรณ์การเกษตรนั้น จะไม่นำมากล่าวถึงในที่นี้ ในบทนี้จะบรรยายถึงข้อสังเกตที่ได้จากการสนทนากับผู้จัดการโรงงานสับปะรดกระป๋อง เกษตรกร และเจ้าของร้านค้าปลีกในท้องถิ่นเพื่อทราบถึงผลประโยชน์แรงกระตุ้นที่เกิดจากกิจกรรมของโรงงาน และการสนองตอบของท้องถิ่นที่มีต่อแรงกระตุ้นเหล่านั้น

(4.1) บทบาทของโรงงานสับปะรดกระป๋อง

สิ่งที่คณะผู้สำรวจปัญหาต้องการทราบก็คือ โรงงานเหล่านี้ก่อให้เกิดผลประโยชน์และแรงกระตุ้นทางเศรษฐกิจอย่างไรบ้าง จากกรรมวิธีการผลิตการก่อสร้างอาคารวัตถุที่มีประโยชน์แก่ส่วนรวม และมีนโยบายที่สอดคล้องกับแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจของจังหวัดอย่างไร

(4.1.1) กรรมวิธีการผลิต ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่เป็นผลมาจากกรรมวิธีการผลิตของโรงงานที่จะแพร่ขยายออกมาสู่ท้องถิ่นในบริเวณใกล้เคียง และเป็นผลระดับขั้นแรก (impact) ที่ออกมาจากโรงงานโดยตรง ในกรณีโรงงานสับปะรดกระป๋อง ผลประโยชน์ส่วนนี้จะประกอบด้วยมูลค่าของวัตถุดิบที่โรงงานซื้อจากท้องถิ่น และมูลค่าเพิ่ม (value added) ที่ตกอยู่ในท้องถิ่น

ก. มูลค่าวัตถุดิบที่ซื้อจากท้องถิ่น จากการสอบถามของคณะผู้สำรวจปัญหาปรากฏว่าโดยเฉลี่ยแล้ว โรงงานสับปะรดกระป๋อง 3 โรงที่อยู่ในบริเวณจังหวัดประจวบคีรีขันธ์รับซื้อสับปะรดสดจากเกษตรกรเข้ามาใช้ประมาณวันละ 1,100 ตัน ในราคาเฉลี่ยในขณะนั้น กก.ละ 65 สตางค์ จากข้อมูลนี้เราพอจะกล่าวได้ว่าในวันหนึ่ง ๆ จะมีรายได้เกิดขึ้นกับท้องถิ่นวันละ 935,000 บาท ซึ่งในจำนวนนี้จะตกถึงมือเกษตรกร 715,000 บาท และเป็นรายได้ของพ่อค้าคนกลาง 220,000 บาท ส่วนที่เกษตรกรได้รับไปนี้เทียบได้เป็นร้อยละ 76 ของรายได้ส่วนนี้ทั้งหมด

อย่างไรก็ดี ยังมีเกษตรกรจำนวนหนึ่งที่น่าสับสนว่าเข้ามาโรงงานด้วยตนเอง ซึ่งจะได้ราคาเต็มที่ กก.ละ 85 สตางค์ และมีเกษตรกรอีกจำนวนหนึ่งที่ขายฝ่ายสหกรณ์ ซึ่งทำให้ราคา (รวมเงินปันผลกลับคืน) สูงกว่า กก.ละ 65 สตางค์ แต่สหกรณ์ที่ขายให้โรงงานในลักษณะนี้มีอยู่เป็นจำนวนน้อย ฉะนั้นการยอดของสวนแบ่งของรายได้ที่เป็นของเกษตรกรคงจะสูงกว่า 76 บาท แตกต่างไม่มาก

ผลประโยชน์ส่วนที่เป็นรายได้ของเกษตรกรนั้น อาจจะมีมากขึ้น ถ้า

1. โรงงานยอมรับซื้อในราคาที่สูงกว่านี้ และ
2. เกษตรกรได้รับสวนแบ่งเป็นร้อยละที่สูงกว่านี้

การที่จะให้โรงงานรับซื้อในราคาที่สูงกว่านี้หรือไม่นั้น ขึ้นอยู่กับว่าในขณะนี้โรงงานได้กำไรมากเกินไปหรือไม่ เนื่องจากสามารถซื้อสหกรณ์ได้ในราคาต่ำจริงหรือไม่ และการที่รับซื้อในราคา "ต่ำ" ได้เช่นนี้ก็เพราะโรงงานมีอำนาจต่อรองสูงกว่าฝ่ายผู้ผลิตวัตถุดิบจริงหรือไม่ ถ้าสามารถพิสูจน์ได้ว่าเป็นจริงทั้ง 2 ประการ สิ่งที่จะต้องกระทำก็คือ หาทางเสริมสร้างอำนาจต่อรองให้กับฝ่ายผู้ผลิตวัตถุดิบด้วยการสร้างสถาบันของเกษตรกรที่จะช่วยให้มีอำนาจต่อรองเป็นไปอย่างเสมอภาคยิ่งขึ้น แต่อย่างไรก็ตามยังไม่สามารถพิสูจน์ได้ว่าที่โรงงานรับซื้อในราคาที่เป็นอยู่ในขณะนี้ เป็นราคาที่ต่ำเกินไปจริง ๆ แล้ว การที่จะพยายามบังคับให้โรงงานรับซื้อในราคาที่สูงกว่านี้จะช่วยมาบรรเทา "ประกันราคา" หรือมาตรการอื่นก็อาจจะทำให้ต้นทุนการผลิตของโรงงานสูงขึ้น จนทำให้ผลผลิตจากโรงงานไม่สามารถแข่งขันในตลาดโลกได้ ผู้ปลูกสหกรณ์จะเดือดร้อนหรือ ทำให้สหกรณ์ที่ต้องรับซื้อจากเกษตรกรมีราคาสูงกว่าต้นทุนการผลิตสหกรณ์ที่โรงงานจะปลูกได้ในไร่ของโรงงาน ในกรณีนี้โรงงานจะปลูกเองมากกว่าซื้อจากชาวไร่ หรือตั้งเป็นบริษัทขึ้นเรียกทุนจากเกษตรกรในบริเวณนอกท้องถิ่น โดยใช้ที่ดินเป็นค้ำประกัน แล้วปลูกสหกรณ์สำหรับส่งโรงงาน คือ เป็นการรวมกิจการในทางตั้ง (Vertical integration) ซึ่งตามกฎหมายแล้วจะไม่มีการซื้อขายสหกรณ์ คือ "ราคาประกัน" จะใช้บังคับไม่ได้ เกษตรกรที่เคยปลูกสหกรณ์ขายให้โรงงานจะหมดอาชีพ และผลประโยชน์ที่ราคาตกกันกว่าโรงงานจะก่อให้เกิดขึ้นในท้องถิ่นก็จะสูญหายไป

สำหรับส่วนแบ่งของรายได้ที่เกษตรกรได้รับจากพ่อค้าคนกลางนั้น โดยทั่วไปเราคงจะกล่าวว่าถ้าเกษตรกรมีอำนาจต่อรองที่ดีก็ควรจะเสียค่าส่วนเหลือ (margin) น้อยกว่านี้ ในกรณีนี้ก็เช่นเดียวกัน เรายังไม่ทราบแน่นอนว่าในส่วนเหลือนี้เป็นค่าบริการสำหรับการรวบรวม ผลผลิต การขนส่ง และการขาย ที่พ่อค้าคนกลางทำให้เกษตรกรนั้นเป็นมูลค่าสักเท่าไร และเป็น ส่วนที่เป็นกำไรจากความเป็นผู้ขออนุญาตราย (oligopsonist profit) สักเท่าไร ซึ่งส่วนหลังนี้ เท่านั้นที่เกษตรกรสามารถจะเรียกคืนได้ ถ้าเกษตรกรมีอำนาจต่อรองที่ดีกว่า

ข. มูลค่าเพิ่ม (value added) ส่วนที่ตกอยู่ในท้องถิ่น รายได้หรือ ผลประโยชน์ที่ออกมาจากโรงงานอีกส่วนหนึ่งก็คือ ส่วนที่เรียกว่ามูลค่าเพิ่มที่เกิดจากกรรมวิธีในการ ผลิต ซึ่งส่วนนี้มีค่าเท่ากับความแตกต่างระหว่างมูลค่าผลผลิตของโรงงานที่ขายได้ในตลาด กับมูลค่า ของวัตถุดิบต่างๆ ที่เรียกว่าผลผลิตขั้นกลาง (intermediate product) ที่โรงงานซื้อเข้ามา ใช้ส่วนที่เป็นมูลค่าเพิ่มนี้จะถูกใช้จ่ายออกไปเป็นเงินเดือน ค่าจ้าง ค่าตอบแทน ดอกเบี้ย ค่าเช่า ค่าเสื่อมมูลค่า และภาษีทางอ้อม

สำหรับส่วนของมูลค่าเพิ่มที่ตกอยู่ในท้องถิ่น ส่วนใหญ่จะตกแก่ ค่าจ้างคนงาน และภาษี ทางอ้อม แต่เราไม่มีข้อมูลเรื่องภาษี ส่วนที่จะสังเกตได้ก็คือ ค่าจ้างคนงาน ซึ่งพอจะประมาณขึ้นมาได้ คือจากการสำรวจต้นทุนการผลิตของสับประครกระป๋องของนักวิจัยคนหนึ่งได้พบว่า ค่าแรงงานมีมูลค่า ประมาณร้อยละ 3.98 ของต้นทุนการผลิตทั้งหมด ^{1/} และจากตัวเลขประมาณของเราว่าโรงงาน 3 แห่งนี้ใช้สับประครดเป็นมูลค่าวันละ 935,000 บาท ซึ่งมีค่าเทียบได้ร้อยละ 41.83 ของต้นทุน การผลิตสับประครกระป๋อง เราพอจะคำนวณได้ว่า ค่าแรงงานที่โรงงานทั้ง 3 ใช้จ่ายให้คนงานในวัน หนึ่ง ๆ นั้นมีค่าประมาณ 89,000 บาท จากการสอบถามผู้จัดการของโรงงานสับประครดทั้ง 3 แห่ง ทราบว่ามีการจ้างคนงานระดับต่าง ๆ รวมกันประมาณ 2,780 คน ซึ่งมีภูมิลำเนาจากที่ต่าง ๆ และคนงานเหล่านี้ประกอบด้วยคนงานฝ่ายโรงงาน และคนงานฝ่ายไร่ และปรากฏว่า คนงานในสาย การผลิตส่วนใหญ่เป็นคนในตำบลนั่นเอง ส่วนคนงานในระดับสูงขึ้นไปเป็นคนมาจากภายนอกมากขึ้น เป็นลำดับ และคนงานระดับสูงสุดจะไม่คนในตำบลนั้นเลย (ดูตารางที่ 4)

1/ ตัวเลขร้อยละของต้นทุนการผลิตสับประครกระป๋องส่วนที่เป็นค่าแรงงาน และค่าสับประครดได้มา จากผลงานของ เรวกี มนุษย์ ในวิทยานิพนธ์เรื่อง "อุตสาหกรรมผลไม้กระป๋องของประเทศไทย" แผนกวิชาเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2514.

ตารางที่ 4 จำนวนคนงานตามภูมิลำเนาของโรงงานสับประคกระป๋องในจังหวัดประจวบคีรีขันธ์

ระดับคนงาน	ภูมิลำเนา			
	ในตำบลนั้น	ในจังหวัด	จากต่างจังหวัด	รวม
นายช่างและหัวหน้างาน		26	92	118
คนงานคุมเครื่อง	60		44	152
คนงานในสายการผลิต	1,660	465	360	2,485
คนงานแบกหาม	30	—	—	30
รวม				2,785

เป็นที่น่าสังเกตว่ามีความมีคนงานมาจากต่างจังหวัดเข้ามาอยู่ไม่น้อย และจากการสนทนากับผู้จัดการโรงงานทราบว่า ส่วนมากมาจากจังหวัดในภาคอีสาน สำหรับคนงานที่เป็นคนในท้องถิ่นนั้นเอง ส่วนมากมาจากครอบครัวของเกษตรกร บางครั้งจึงมีปัญหากับการหมุนเวียนเข้าออกอยู่บ้าง แต่ผู้จัดการของโรงงานให้ความรู้ว่าเป็นการไม่จากที่จะหาคนงานใหม่มาแทนคนงานที่ออกไป

ส่วนมูลค่าเพิ่มชนิดอื่น ๆ ที่อาจจะตกอยู่ในท้องถิ่นบ้าง นอกเหนือจาก ค่าแรงงาน เช่น ค่าเช่า คอก เปีย และค่าตอบแทนอื่น ๆ นั้น เราไม่มีข้อมูล แต่คาดหมายว่าคงจะมีไม่มาก

(4.1.2) การก่อสร้างภาววัตถุทางเศรษฐกิจ สิ่งที่เป็นผลพลอยได้จากการมีโรงงานเข้ามาอยู่ในท้องถิ่นอย่างหนึ่งก็คือ โรงงานมักจะก่อสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกของโรงงานที่มีประโยชน์ต่อท้องถิ่น คือประชาชนทั่ว ๆ ไปในบริเวณนั้นจะได้ประโยชน์ได้ ที่สำคัญก็ได้แก่ การสร้างและปรับปรุงถนน การจัดให้น้ำใช้ การต่อไฟฟ้า และโทรศัพท์ แต่นอกเหนือจากนี้โรงงานบางแห่งยังจัดสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกสำหรับคนงานเช่น สถานพยาบาล โรงเรียน สนามกีฬา ที่อยู่อาศัย ซึ่งโรงงานจะยินยอมให้ประชาชนทั่วไปเข้าใช้บริการได้บางส่วน เป็นที่น่าสังเกตว่าโรงงานสับประคกระป๋องที่เป็นสาขาของบริษัทของสหรัฐอเมริกา มีการก่อสร้างสาธารณูปโภค และสิ่งที่มีประโยชน์แก่ชุมชนมากที่สุด คือมีการปรับปรุงถนนในบริเวณเขตปลูกสับประคส่งโรงงาน สร้างโรงพยาบาล ให้

บริการเอกซเรย์ ป้องกันวัณโรค ปลูกสร้างบ้านพักให้คนงาน สร้างโรงเรียนสำหรับบุตรหลานของ
คนงานและเกษตรกรที่อยู่ใกล้เคียง สร้างบ้านพักครูให้โรงเรียนของตำรวจตระเวนชายแดน และ
จัดสรรงบประมาณประจำปีไว้จำนวนหนึ่งสำหรับพัฒนาโรงเรียน วัด สนามเด็กเล่น และสนามกีฬา

การก่อสร้างและจัดหาบริการเหล่านี้ให้คนงานและให้ชุมชนในท้องถิ่นนอกจากจะเป็น
ประโยชน์ในการให้ความสะดวกในการประกอบอาชีพ และดำรงชีพของประชาชนในท้องถิ่นแล้ว การ
จัดสร้างที่พักคนงาน และการมีผังเมืองในบริเวณโรงงานที่ถูกต้อง มีบริการ น้ำใช้ ไฟฟ้า กำจัด
สิ่งโสโครก และการรักษาความปลอดภัย ยังมีลักษณะเป็นการเปลี่ยนแปลงของสังคมจากชุมชนแบบ
ชนบทมาเป็นชุมชนแบบตัวเมือง (urbanization) ที่มีลักษณะถูกต้องเป็นสิ่งที่ดี และเป็นสิ่งที่
ไม่เกิดขึ้นเอง ถ้าปล่อยให้ไปเป็นไปตามแนวโน้มที่เป็นอยู่ในขณะนี้รัฐบาลขาดความรับผิดชอบในการ
รักษาระเบียบแบบแผนของการก่อสร้าง ปล่อยให้การเติบโตของตัวเมืองเป็นไปอย่างไม่มีแบบแผน
ซึ่งถ้าจะตัดสินกันแล้วเรียกไม่ได้ว่าเป็นความเจริญก้าวหน้า แต่เป็นเพียงการเปลี่ยนสภาพจากแหล่ง
ยากจนแบบชนบทมาเป็นแหล่งเสื่อมโทรมในตัวเมืองเท่านั้น

สำหรับโรงงานแห่งอื่นที่เป็นของคนไทย มีการก่อสร้างสิ่งที่เป็นประโยชน์บ้าง แม้ว่าจะ
เล็กน้อย เนื่องจาก ไม่มีเงินทุนมากเหมือนบริษัทอเมริกัน แต่บริษัทที่เห็นการร่วมทุนระหว่าง ญี่ปุ่น-
ไต้หวัน-ไทย นั้น แทนที่จะไม่มีการก่อสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกเลย

(4.1.3) ความสอดคล้องของนโยบายของโรงงานกับแนวทางการพัฒนาของจังหวัด
ผลประโยชน์ต่าง ๆ ที่กล่าวมาแล้ว โดยเฉพาะในส่วนแรก เป็นผลประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นตามปกติ
จากกระบวนการผลิตและกลไกทางเศรษฐกิจ แต่ทางฝ่ายโรงงานเองก็มีส่วนที่จะส่งเสริมให้เกิดขึ้น
มาก หรือให้มีขึ้นน้อยกว่าที่จะเกิดขึ้นตามปกติที่กลไกทางเศรษฐกิจจะอำนวยก็ได้ ก็ขึ้นอยู่กับว่า
โรงงานมีนโยบายต้องการจะเป็นสมาชิกที่ดีของสังคม หรือว่าต้องการอยู่โดดเดี่ยวเพื่อรักษาผลประโยชน์
ของตนเอง ในเรื่องนี้เราจะใช้หลักเกณฑ์ง่าย ๆ เป็นเครื่องทดสอบ คือตรวจดูว่านโยบาย
และพฤติกรรมของโรงงานมีความสอดคล้องกับแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจของจังหวัดเพียงไร ซึ่ง
แนวทางการพัฒนาทางด้านการเกษตร คมนาคม และสาธารณสุขของจังหวัดประจวบคีรีขันธ์สำหรับ
ช่วงเวลา 2520-24 ระบุไว้ดังนี้ ^{1/}

^{1/} กองวางแผนภาค สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (แผนพัฒนาจังหวัด
ประจวบคีรีขันธ์ ประจำปี 2522 หน้า 16 - 18.

"... ปรับปรุงระบบการตลาดเพื่อให้เกษตรกรได้รับผลตอบแทนที่ยุติธรรม โดยเร่งพัฒนาสถาบันเกษตรกรให้สามารถบริการได้อย่างมีประสิทธิภาพ ...."

"... เผยแพร่เทคนิคการผลิตแผนใหม่เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตทางการเกษตร ...."

"... ปรับปรุงซ่อมแซมเส้นทางคมนาคม...ให้สามารถใช้ได้ทุกฤดูกาล..."

"... เพิ่มเจ้าหน้าที่สาธารณสุขและสถานที่ให้บริการให้เพียงพอกับความต้องการ และกระจายบริการให้ทั่วถึงโดยเฉพาะอย่างยิ่งในชนบท ...." ฯลฯ

ควมแนวทางการพัฒนาของจังหวัดเหล่านี้เป็นหลักเกณฑ์ เราพอจะกล่าวได้ว่า โรงงานสับปรดกระป๋องที่เป็นสาขาของบริษัทในสหรัฐอเมริกา เป็นโรงงานที่มีเจตน์จำนงให้การดำเนินงานของบริษัทมีผลสอดคล้องและเสริมสร้างการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของท้องถิ่นตนเองเข้าไปตั้งโรงงานอยู่ ซึ่งจะเห็นได้จากการขอสับปรดของโรงงานนั้นทางโรงงานมีนโยบายที่จะพยายามอุดหนุนสหกรณ์ในท้องถิ่นนั้นให้มากที่สุดที่จะทำได้ คือจัดสรรโควตาให้เป็นลำดับแรก และให้เป็นปริมาณมากที่สุดที่สหกรณ์จะรวบรวมมาส่งให้ได้ ซึ่งนับว่านโยบายนี้สอดคล้องกับแนวทางการพัฒนาของจังหวัดที่ต้องการส่งเสริมสถาบันเกษตรกร นอกจากนี้โรงงานยังให้ความช่วยเหลือทางด้านวิชาการแก่เกษตรกรในบริเวณนั้น และอนุญาตให้เกษตรกรที่สนใจกับวิธีการใหม่ ๆ ในการปลูกสับปรดได้เข้ามาขอรับบริการของโรงงานและสอบถามเจ้าหน้าที่ฝ่ายไรของโรงงานเพื่อหาความรู้ที่จะนำไปใช้เพิ่มประสิทธิภาพในการผลิตของตนเอง สำหรับทางด้านคมนาคมขนส่ง ทางโรงงานได้ช่วยปรับปรุงถนนในบริเวณนั้นให้ใช้งานได้ทุกฤดูกาล และทางด้านสาธารณสุข ก็ได้จัดตั้งสถานรักษายาบาล และตรวจเอกซเรย์ ซึ่งเกษตรกรในบริเวณนั้นจะเข้ารับบริการได้ นับว่าเป็นการช่วยเสริมสร้างบริการทางด้านนี้ให้กับรัฐบาลตรงตามแนวทางการพัฒนาของจังหวัด

สำหรับโรงงานที่เป็นกิจการของคนไทยนั้น จัดว่าอยู่ในอันคัมภร่งลงมา คือมีการปรับปรุงถนน ติดตั้งประปาให้ชาวบ้านข้างโรงงานได้ใช้ มีหอพักคนงาน และมีรถรับส่งคนงาน ซึ่งกิจกรรมเหล่านี้ส่วนใหญ่กระทำขึ้นเพื่อความสะดวกของโรงงานเอง แต่ก็ช่วยสังคมในส่วนที่ว่ามีได้ทำให้การเข้ามาอยู่ของโรงงานเกิดเป็นการระแกล้งคม แต่โรงงานที่เป็นกิจการร่วมทุนระหว่าง ญี่ปุ่น-ไต้หวัน-ไทย นั้น รู้สึกว่าจะคำนึงถึงเหตุผลประโยชน์ของโรงงานเป็นใหญ่ คือทางโรงงานมิได้ก่อสร้าง

อะไรที่จะเป็นประโยชน์แก่สังคมภายนอกเลย และในการรับซื้อสับปรดนั้น ก็รับซื้อจากสหกรณ์และกลุ่มเกษตรกร เป็นส่วนน้อย คืออาศัยพ่อค้าคนกลางเป็นผู้ไปรับซื้อมาให้โรงงาน ยิ่งกว่านั้น เป็นที่ทราบมาว่าคนกลางส่วนหนึ่ง เป็นคนของโรงงานเอง ซึ่งทำให้เราได้รับซื้อที่โรงงานกล่าววากก.ละ 85 สตางค์นั้น ความจริงแล้วโรงงานจ่ายเพียง กก.ละ 65 สตางค์เท่านั้น เพราะอีก กก.ละ 20 สตางค์ที่เป็นค่าบริการของคนกลางนั้น ความจริงก็เป็นของโรงงานนั่นเอง

(4.2) การสนองตอบของระบบเศรษฐกิจและของเกษตรกรในท้องถิ่น

ผลประโยชน์ที่ออกมาจากโรงงานในลักษณะของการซื้อวัตถุดิบ และการจ้างงานในท้องถิ่นตามที่อธิบายแล้ว จัดว่าเป็นผลกระทบขั้นแรกซึ่งช่วยเพิ่มรายได้ให้กับท้องถิ่น แต่ผลในขั้นต่อไปจะเป็นเรื่องของ การสนองตอบของชุมชนที่มีต่อแรงกระตุ้นที่ออกมาจากโรงงานในลักษณะนั้น ซึ่งการสนองตอบนี้เป็นส่วนที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างและมีการพัฒนาติดต่อกันไป การสนองตอบที่จะนำมาพิจารณาในที่นี้ได้แก่ ผลต่อเนื่องที่เกิดขึ้นในกิจการปลูกสับปรด (backward linkage effect) การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างอาชีพของเกษตรกร การแพร่ขยายของวิทยาการ (transfer of technology) การพัฒนาของสถาบันเกษตรกรในท้องถิ่น และการพัฒนาผู้ประกอบการ (entrepreneurship) ในท้องถิ่น

(4.2.1) ผลต่อเนื่องในกิจการปลูกสับปรด ผลต่อเนื่องหมายถึง ผลที่จะเกิดจากการขยายการผลิตในกิจกรรมที่ผลิตภัณฑ์ที่ใช้ในอุตสาหกรรมที่เข้ามาอยู่ในท้องถิ่น ในกรณีโรงงานสับปรดกระป๋อง เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นก็คือ การเพิ่มของอุปสงค์สำหรับปัจจัยการผลิตที่ใช้ในการปลูกสับปรดและรายได้ใหม่ที่ถูกก่อให้เกิดขึ้นจากการเพิ่มของอุปสงค์นั้น ๆ ถ้าเราจะวัดขนาดของผลประโยชน์ส่วนนี้เป็นเงินก็คงจะเท่ากับขนาดของมูลค่าเพิ่ม (value added) ที่เกิดจากการขยายการปลูกสับปรดแล้วตกอยู่ในท้องถิ่นนั้น ซึ่งเมื่อเราพิจารณาแล้วก็คงประกอบด้วยค่าแรงงานที่เกษตรกรปลูกสับปรดจ่ายให้ตนเองและให้ลูกจ้างสำหรับส่วนที่เกิดขึ้นจากการปลูกสับปรดส่งให้โรงงานและค่าเช่าแทรกเตอร์ ซึ่งเป็นรายได้ของผู้รับจ้างใดไว้ในบริเวณนั้น ส่วนผลต่อเนื่องที่จะเกิดทางด้านการใช้น้ำมันเชื้อเพลิง ปุ๋ย ยาปราบศัตรูพืช และอุปกรณ์การผลิตนั้น จะไปเกิดขึ้นนอกท้องถิ่น เพราะกิจการผลิตสิ่งของเหล่านี้อยู่นอกจังหวัดกระบี่หรือจังหวัดอื่น คือผลต่อเนื่องส่วนนี้จัดได้ว่าเป็นส่วนรั่วไหลออกไปจากวงจรเศรษฐกิจของท้องถิ่น

การจ้างแรงงานที่การปลูกสับปะรดส่งโรงงานก่อให้เกิดขึ้นนั้น จากการสอบถามเกษตรกร ปลูกสับปะรดส่งโรงงานทั้ง 3 แห่งแล้ว ได้ความว่าเมื่อเกษตรกรเปลี่ยนอาชีพจากการทำนา และ ทำไร่ปลูกพืชอื่นโดยอิสระ มาเป็นการปลูกสับปะรดเพื่อส่งโรงงานแล้ว ได้เกิดความจำเป็นที่จะต้องจ้าง คนงานเพิ่มขึ้น คือในจำนวนเกษตรกร 16 รายที่สอบถาม ปรากฏว่าเมื่อยังประกอบอาชีพเดิมอยู่นั้น มีอยู่ 7 รายที่จ้างคนงานมาช่วย แต่เมื่อเปลี่ยนมาปลูกสับปะรดแล้ว เกษตรกรทั้ง 16 รายต้องจ้าง คนงานเข้ามาช่วยงานในไร่ การจ้างคนงานนั้นแบ่งออกได้เป็น 2 ช่วง คือช่วงที่เริ่มทำการเพาะปลูก และช่วงที่ทำการเก็บผล ในช่วงแรกส่วนใหญ่จะเป็นการจ้างชั่วคราว ครึ่งละประมาณ 15 วัน โดย จ้างคนงานเฉลี่ยประมาณวันละ 25 คน ซึ่งคนงานเหล่านั้นส่วนใหญ่ คือเกือบทั้งหมดเป็นคนในท้องถิ่น นั้นเอง ส่วนที่เหลือเป็นคนงานอพยพมาจากต่างจังหวัด ในช่วงเก็บเกี่ยวเป็นการจ้างรายวันครึ่ง ละประมาณ 1-3 วัน จ้างคนงานประมาณ 12 คน จ่ายค่าจ้างคนละ 30 บาทต่อวัน ซึ่งคนงาน ทั้งหมดเป็นคนในท้องถิ่น คือเกษตรกรที่ปลูกสับปะรดด้วยกันนั่นเอง ที่สับปะรดของตนเองยังไม่ถึง กำหนดเก็บผล จากข้อมูลนี้เราพอจะกล่าวได้ว่าผลต่อเนื่องที่เกิดขึ้นนั้นมูลค่าไม่น้อย และเกือบทั้งหมดตกอยู่ในท้องถิ่น

สำหรับการจ้างเตรียมดินนั้น เราไม่มีข้อมูลว่าในปีหนึ่ง ๆ เกษตรกรต้องจ่ายออกไป เท่าไร แต่จากการสำรวจต้นทุนการผลิตสับปะรดของกองเศรษฐกิจการเกษตร กระทรวงเกษตรและ สหกรณ์ ปรากฏว่า ค่าแรงงานในการเตรียมดินมีมูลค่าประมาณร้อยละ 5.86 ของต้นทุนการผลิตทั้ง—
หมด 1/

(4.2.2) การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างอาชีพของเกษตรกร การที่มีโรงงานรับซื้อสับปะรด เป็นจำนวนมากเป็นประจำ ทำให้ผลตอบแทนที่เกษตรกรจะได้รับจากการปลูกสับปะรด (ซึ่งรวมทั้งความ มั่นคงของรายได้) มีค่าสูงขึ้นเมื่อเปรียบเทียบกับพืชอื่น ๆ และการมีโรงงานเข้ามาอยู่ มีประชากร เข้ามายู้อยู่ด้วยกันเป็นจำนวนมาก และมีรายได้ที่จะใช้จ่ายได้ ทำให้เกิดอุปสงค์สำหรับสินค้าเกษตรที่ เป็นอาหารประจำวันเพิ่มขึ้น จึงเป็นแรงกระตุ้นที่ทำให้เกษตรกรในบริเวณนั้นปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์ได้ หลายชนิด คือเกิดการสนองตอบที่ทำให้โครงสร้างของการทำอาชีพเกษตรประกอบด้วยกิจกรรมหลาย

1/ ต้นทุนแบบประหยัด คู่มือของกองโครงการเศรษฐกิจ การวางแผนพัฒนาอุตสาหกรรมของ ประเทศไทย พ.ศ. 2520-2524 เรื่องอุตสาหกรรมผลไม้กระป๋อง, ตารางที่ 17, หน้า 31

ชนิด (diversification) ยิ่งขึ้น มีความคล่องตัวในการปรับตัวเองให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของราคา และหลีกเลี่ยงการเสี่ยงได้ ซึ่งนับว่าเป็นการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างหนึ่ง

จากการสอบถามเกษตรกรที่ปลูกสับปะรดส่งโรงงานจำนวน 16 ราย ปรากฏว่าภายหลังที่เปลี่ยนอาชีพเดิมมาปลูกสับปะรดแล้ว ก็ยังมีการปลูกพืชอื่นอยู่บ้าง มีโคปลูกแต่สับปะรดอย่างเดียวเพียงแคววรายใดส่วนใหญ่มะมาจากจากการปลูกสับปะรด คือประมาณร้อยละ 72 ของรายใดทั้งหมด เมื่อเปรียบเทียบกับร้อยละ 51 เมื่อก่อนที่จะเปลี่ยนอาชีพมาปลูกสับปะรดส่งโรงงาน พืชอื่นที่ยังปลูกอยู่ก็มี อ้อย และข้าวโพด สำหรับพืชผักหรือปศุสัตว์ที่คาดหมายว่าจะเริ่มทำการผลิตกันมากขึ้น แต่ไม่ปรากฏว่าเกษตรกรที่ได้รับการสอบถามมีการกระทำกันขึ้น ซึ่งคงจะเนื่องมาจากการปลูกสับปะรดส่งโรงงานและปลูกพืชอื่นที่เคยทำอยู่นั้นใช้ เวลาและแรงงานของเกษตรกร จนหมดสิ้น คือผลประโยชน์ทางค่านี้นคงจะตกอยู่กับ เกษตรกรผู้มีอาชีพในทางนี้อยู่แล้วที่จะขยายการผลิตออกไปให้เพียงพอกับอุปสงค์ แต่มีเกษตรกรผู้ปลูกสับปะรดรายหนึ่งคำไว้ว่าจะเลี้ยงไก่พันธุ์ไข่

ในการขยายการผลิตสับปะรดเพื่อส่งให้โรงงานนั้น เกษตรกรส่วนใหญ่อาศัยวิธีเพิ่มเนื้อที่เพาะปลูก จากการสอบถามปรากฏว่า เมื่อเปรียบเทียบกับเมื่อประมาณ 5 ปีที่ผ่านมาแล้ว เนื้อที่เพาะปลูกสับปะรดของเกษตรกรเพิ่มขึ้นกว่าเท่าตัว ในขณะที่เนื้อที่เพาะปลูกพืชอื่นเพิ่มขึ้นในสัดส่วนที่น้อยกว่า และเนื้อที่เพาะปลูกที่เพิ่มขึ้นส่วนหนึ่งได้มาจากการซื้อที่ดินเพิ่มเติมและบางส่วนมาจากการเอาที่ดินรกร้างที่มีอยู่มาใช้ประโยชน์ (ดูตารางที่ 5)

ตารางที่ 5 เนื้อที่เพาะปลูกพืชต่าง ๆ โดยเฉลี่ยของเกษตรกรผู้ปลูกสับปะรดส่งโรงงาน ในจังหวัดประจวบคีรีขันธ์

พืชที่ปลูกและการใช้ที่ดิน	เนื้อที่ (ไร่/ครอบครัว)		ร้อยละของการเปลี่ยนแปลง
	ปัจจุบัน	5 ปีก่อน	
สับปะรด	55	26	+ 112
อ้อย ข้าวโพด	40	23	+ 74
ที่ว่างเปล่า		13	- 45
เนื้อที่ทั้งหมด	103	63	+ 63
เนื้อที่เป็นกรรมสิทธิ์ของตนเอง	99	60	+ 65

เป็นที่น่าสังเกตว่าเนื้อที่ถ่อครองที่เป็นกรรมสิทธิ์ของเกษตรกรก็เพิ่มขึ้นด้วย จากครอ
ครวละ 60 ไร่ เมื่อตอนที่ปลูกสับประคองโรงงานมาเป็น 99 ไร่ แสดงว่าผลประโยชน์จากการมี
รายได้ดีขึ้น ทำให้เกษตรกรสามารถขยายเนื้อที่ทำกินและมีกรรมสิทธิ์ในที่ดินเพิ่มขึ้นด้วย นอกจากนี้ยังมี
เกษตรกร 2 รายในจำนวนที่คณะผู้สำรวจได้สอบถาม มีสมาชิกในครอบครัวเข้าไปทำงานในโรงงาน
สับประคองด้วย แสดงว่าการมีโรงงานเข้ามาอยู่ได้เปิดโอกาสให้ประกอบอาชีพนอกการเกษตร
เพิ่มขึ้น

4.2.3) การแพร่ขยายของวิทยาการ การเปลี่ยนอาชีพจากการปลูกพืชอื่นมาปลูก
สับประคองเป็นจำนวนมากที่ต้องควบคุมให้ออกผลตามเวลา และมีคุณภาพตามที่โรงงานต้องการนั้นจำเป็นต้อง
ต้องนำเอาวิทยาการใหม่ ๆ เข้ามาใช้ ซึ่งไม่เคยใช้กันมาก่อนสำหรับพืชอื่น ๆ เป็นต้นว่าต้องใช้
เครื่องทุ่นแรงในการเตรียมดิน มีการใช้ปุ๋ย การฉีดแฉะสับประคองในไร่ ใช้ยาปราบศัตรูพืช และใช้ยา
เร่งผล ซึ่งวิทยาการชนิดนี้เกษตรกรอาจนำไปใช้กับพืชอื่น หรือใช้กับการปลูกสับประคองที่ส่งขายให้
พ่อค้าในตลาดผลไม้สด ซึ่งเกษตรกรผู้ปลูกพืชอื่นเป็นอาชีพน่าจะได้นำไปพบเห็นวิทยาการชนิดนี้จากเพื่อ
เกษตรกรที่ปลูกสับประคองโรงงาน แล้วเอาไปทดลองใช้ในไร่ของตน ซึ่งเป็นวิธีการที่วิทยาการ
สมัยใหม่เผยแพร่ออกไปในบริเวณรอบ ๆ โรงงาน คณะผู้สำรวจจึงได้ทำการสอบถามทั้งเกษตรกร
ผู้ปลูกสับประคองโรงงาน และเกษตรกรที่มีได้ปลูกสับประคองโรงงาน เพื่อตรวจสอบว่าการ
เปลี่ยนแปลงวิทยาการ เกิดขึ้นหรือไม่

ก. เกษตรกรผู้ปลูกสับประคองโรงงาน จากการสอบถามเกษตรกรที่อยู่ในข่าย
นี้ 10 ราย ปรากฏว่า 7 รายมีการใช้เครื่องจักรทุ่นแรงในการเตรียมดินมากกว่าเมื่อก่อนที่จะเปลี่ยน
อาชีพมาปลูกสับประคองโรงงาน และในการใช้ปุ๋ยมีเกษตรกร 8 รายตอบว่าใช้มากขึ้น
ตารางที่ 6 การเปลี่ยนแปลงวิทยาการของกรรมสิทธิ์ที่เกิดขึ้นภายหลังที่เปลี่ยนอาชีพมาปลูกสับประคอง

กิจกรรม	จำนวนผู้ตอบคำถาม			รวม
	ใช้มากขึ้น	ใช้น้อยลง	ใช้เท่าเดิม	
การใช้เครื่องทุ่นแรงเตรียมดิน	7	1	2	10
การใช้น้ำชลประทาน	2	3	3	8
การใช้ปุ๋ย	8	1		
การใช้ยาปราบศัตรูพืช		2	4	10

สำหรับการ เยาว์วิทยาการที่ได้เรียนรู้จากการปลูกส้มปรดไปใช้กับพืชอื่นนั้น จากการสอบถามเกษตรกรในกลุ่มนี้ ปรากฏว่ามีอยู่ 3 รายที่เคยเอาวิธีการใหม่ ๆ ที่ใช้กับส้มปรดไปใช้กับพืชอื่น ๆ เช่น อ้อย และข้าวโพด ที่ได้ผลเป็นที่พอใจ 2 ราย แต่เกษตรกรส่วนใหญ่ที่ได้รับการสอบถามอยู่อีก 8 รายเป็นผู้ปลูกส้มปรดแต่อย่างเดียว จึงไม่มีการแพร่ขยายของวิทยาการทางค่านนี้เกิดขึ้นกับเกษตรกรกลุ่มนี้

ข. เกษตรกรที่มีได้ปลูกส้มปรดส่งโรงงาน เกษตรกรกลุ่มนี้ส่วนมากปลูกอ้อยและข้าวโพดเป็นอาชีพหลัก มีปลูกส้มปรดขายให้พ่อค้าผลไม้นิดบ้าง จากการสอบถามได้ความว่า เกษตรกรกลุ่มนี้ส่วนมากรู้จักคุ้นเคยกับ เกษตรกรผู้ปลูกส้มปรดส่งโรงงานและเคยเข้าไปดูไรของเกษตรกรผู้ปลูกส้มปรดส่งโรงงาน ตลอดจนเคยเอาวิธีการที่ได้พบเห็นมาทดลองใช้ในไรของตน วิธีการที่นำมาทดลองใช้แล้วได้ผลเป็นที่น่าพอใจ ก็การใช้เครื่องทุ่นแรงเตรียมดิน การขยายปราบศัตรูพืช และการใช้สารเคมีเร่งผลส้มปรด แต่เป็นที่สังเกตว่าการแพร่ขยายของวิทยาการที่เกิดขึ้นจากการปลูกส้มปรดส่งโรงงานนั้น แพร่ขยายเข้ามาในการทำไร่พืชอื่น ๆ ค่อนข้างน้อย ซึ่งตัวประกอบตัวหนึ่งที่คาดว่าจะจะมีอิทธิพลในการกำหนดขอบเขตของการรับวิทยาการใหม่มาใช้ก็คือ ตัวประกอบทางเศรษฐกิจที่เกี่ยวกับค่าใช้จ่ายที่เพิ่มขึ้น กับผลตอบแทนที่จะได้เพิ่มขึ้นจากการใช้วิทยการนั้นภายใต้ราคาและต้นทุนการผลิตที่เป็นอยู่ในขณะนั้น ถ้าความสัมพันธ์ระหว่างราคาพืชผลต่าง ๆ และต้นทุนที่เกิดขึ้นจากการใช้วิทยการนั้นเปลี่ยนไป การแพร่ขยายของวิทยการก็อาจจะกว้างขวางกว่านี้

(4.2.4) การพัฒนาของสถาบันเกษตรกรในท้องถิ่น เมื่อมีโรงงานเข้ามาอยู่ในท้องถิ่นและรับซื้อผลผลิตไปใช้เป็นวัตถุดิบเป็นจำนวนมาก ๆ เมื่อเปรียบเทียบกับผู้รับซื้อรายย่อยทั้งหลายที่เคยรับซื้ออยู่ก่อน จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างของตลาด จากสภาพที่เป็นการแข่งขันสมบูรณ์ คือมีผู้ซื้อและผู้ขายรายย่อยอยู่เป็นจำนวนมาก มาเป็นตลาดที่มีผู้ซื้อรายใหญ่เพียงไม่กี่ราย แต่ฝ่ายผู้ผลิตยังคงเป็นผู้ขายรายย่อยหลายรายเหมือนเดิม อำนาจต่อรองเริ่มเปลี่ยนไปอยู่ในมือของฝ่ายผู้ซื้อ สิ่งทีคณะผู้สำรวจจะพบหาต่อการทราบก็คือ ทางฝ่ายผู้ผลิตมีการสนองตอบอย่างไร คือมีการก่อตั้งสถาบันของผู้ผลิตที่ทำหน้าที่เพิ่มอำนาจต่อรองและคุ้มครองผลประโยชน์ของตนหรือไม่ ถ้ามีการสนองตอบในลักษณะนี้แล้วการมีโรงงานเข้ามาอยู่ใกล้ก็ให้เกิดการพัฒนาทางสังคมขึ้นในท้องถิ่น

เพราะเมื่อสมาชิกของชุมชนเริ่มรวมกันเป็นกลุ่มก่อนแล้ว จะช่วยให้เกิดความสะดวกในการแสดงออกถึงความต้องการ และการร่วมมือกันทำกิจกรรมร่วมกัน ตลอดจนมีความรู้สึกร่วมกันเป็นส่วนหนึ่งของสังคม ต้องการมีส่วนร่วมในกิจกรรมเพื่อความเจริญก้าวหน้าของชุมชน

จากการสอบถามเกษตรกรที่ปลูกสับปะรดส่งโรงงานว่าในขณะนี้ เป็นสมาชิกสหกรณ์หรือกลุ่มเกษตรกรกันกี่ราย และเมื่อก่อนที่จะเปลี่ยนอาชีพมาปลูกสับปะรดส่งโรงงานตนเอง เป็นสมาชิกสหกรณ์หรือกลุ่มเกษตรกรหรือไม่ ปรากฏว่าในบรรดาเกษตรกร 17 รายที่ตอบคำถาม มีอยู่ 9 รายที่เป็นสมาชิกสหกรณ์ ซึ่งเมื่อก่อนที่จะเปลี่ยนอาชีพมาปลูกสับปะรดส่งโรงงาน เป็นสมาชิกสหกรณ์อยู่ 8 ราย และสำหรับผู้ที่ เป็นสมาชิกกลุ่มเกษตรกร ซึ่งในขณะนี้สอบถามมีอยู่ 6 ราย เมื่อก่อนมีเพียง 1 ราย (ดูตารางที่ 7)

ตารางที่ 7 การเข้าเป็นสมาชิกสหกรณ์และกลุ่มเกษตรกรของเกษตรกรผู้ปลูกสับปะรดส่งโรงงาน จากกลุ่มตัวอย่าง

สถาบันเกษตรกร	จำนวนเกษตรกรที่เป็นสมาชิก	
	ปัจจุบัน	เมื่อก่อนมีโรงงาน
สหกรณ์การเกษตร		8
กลุ่มเกษตรกร		
ไม่เป็นสมาชิกกลุ่มใด		7

ส่วนเกษตรกรที่อยู่ในบริเวณนั้น แต่ไม่ได้ปลูกสับปะรดส่งโรงงานก็มีการเข้าเป็นสมาชิกสหกรณ์ และกลุ่มเกษตรกรเพิ่มขึ้นเหมือนกัน ฉะนั้นการมีโรงงานเข้ามาอยู่ก็จะมีส่วนกระตุ้นให้เกษตรกรเข้าเป็นสมาชิกสถาบันเกษตรกรในท้องถิ่นมากขึ้น และเกิดขึ้นทั่วไปกับเกษตรกรที่ปลูกสับปะรดส่งโรงงาน และเกษตรกรที่ไม่ได้ปลูกสับปะรดส่งโรงงาน แม้ว่าเรายังไม่สามารถพิสูจน์ได้ในขณะนี้ว่า การเข้าเป็นสมาชิกสหกรณ์ และกลุ่มเกษตรกรเป็นแนวโน้มที่จะเกิดขึ้นเองอยู่แล้ว หรือเป็นผลจากโรงงานเข้ามาเป็นแรงกระตุ้น แต่ในตอนที่ผ่านมาแล้วเราทราบว่า มีโรงงานสับปะรดกระป๋องแห่งหนึ่งที่มีนโยบายรับซื้อสับปะรดจากสหกรณ์ในลำดับแรก และรับซื้อจากเกษตรกรอื่น ๆ

ตลอดจนพวคนกลางในอันดับรองลงไป จึงพอจะกล่าวได้ว่ามีสิ่งจูงใจให้เข้าเป็นสมาชิกสหกรณ์อยู่บ้าง

(4.2.5) การพัฒนาผู้ประกอบการในท้องถิ่น เมื่อมีโรงงานเข้ามาอยู่ในท้องถิ่น มีคนงานเข้ามาอยู่จนกลายเป็นชุมชนที่มีรายได้ จะเกิดอุปสงค์สำหรับสิ่งของและบริการต่าง ๆ จากผู้ที่ทำงานเกี่ยวข้องกับโรงงาน และจากเกษตรกรในบริเวณใกล้เคียง ที่มีรายได้ดีขึ้นจากการปลูกสับปะรดส่งโรงงาน ถ้าในท้องถิ่นมีบุคคลที่มีคุณสมบัติของผู้ประกอบการ (entrepreneur) แฝงอยู่บ้างแล้ว เมื่อได้รับแรงกระตุ้น ก็จะมีการสนองตอบด้วยการจัดตั้งธุรกิจการค้าและบริการสนองความต้องการที่เพิ่มขึ้น คณะผู้สำรวจจึงทำการสอบถามเจ้าของร้านค้าในบริเวณนั้นจำนวนหนึ่ง ที่ค้าขายสินค้าเครื่องบริโภค เช่นอาหาร เครื่องดื่ม และเฟอร์นิเจอร์ คำตอบที่ได้ปรากฏว่ามากกว่าครึ่งหนึ่งของเจ้าของร้านค้าเหล่านี้เคยมีอาชีพทำนา ทำไร่ และเป็นมานานมากจน ส่วนอีกจำนวนหนึ่งเคยมีอาชีพค้าขายอยู่ในบริเวณใกล้เคียง ถูกตาประจำของร้านค้าเหล่านี้ได้แก่ คนงานในโรงงาน และเกษตรกรที่ปลูกสับปะรดส่งโรงงาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเจ้าของร้านค้าเฟอร์นิเจอร์กล่าวว่าลูกค้าส่วนใหญ่ เป็นเกษตรกรที่ปลูกสับปะรดส่งโรงงาน และขายด้วยระบบเงินผ่อน ในยามที่สับปะรดราคาดีจะขายได้ดีเป็นพิเศษ แต่ในยามที่สับปะรดราคาตกหรือได้ผลน้อย เพราะฝนแล้งมักจะพบกับปัญหาการขาดลูกค้าละ ฉะนั้นจากตัวอย่างของเรา ก็พอจะมีพยานหลักฐานแสดงว่าการมีโรงงานเข้ามาอยู่ได้เป็นแรงกระตุ้นให้เกิดผู้ประกอบการขึ้นในท้องถิ่น

จากผลของการสำรวจปัญหาและสังเกตภาวะจริงในท้องถิ่นตามที่สรุปมาแล้ว เราพอจะกล่าวได้ว่าการมีโรงงานอุตสาหกรรมเข้ามาอยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งอุตสาหกรรมที่ใช้วัตถุดิบในท้องถิ่น ได้ก่อให้เกิดผลประโยชน์หลายประการที่แพร่ขยายออกไปในท้องถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริเวณที่มีการเดินทางติดต่อและซื้อขายตลอดจนเดินทางมาทำงานในโรงงานได้สะดวก มีแรงกระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างทางเศรษฐกิจของท้องถิ่น มีการกระตุ้นให้มีการก่อตั้งและเข้าเป็นสมาชิกของสถาบันเกษตรกร และมีการพัฒนาผู้ประกอบการเกิดขึ้นในท้องถิ่น การสนองตอบเหล่านี้จะมีผลช่วยอำนวยความสะดวกในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของท้องถิ่นในขั้นต่อไปอย่างแน่นอน

5. สรุป

จากการสำรวจสภาพความเป็นจริงในท้องถิ่นและเปรียบเทียบกับแนวความคิดทางทฤษฎี ตลอดจนผลการวิจัยของนักเศรษฐศาสตร์ทั้งหลาย ที่กระทำมาแล้วในต่างประเทศ ซึ่งมีเขียนได้สรุปขึ้นเป็นโครงร่างของแบบจำลองนั้น ผลปรากฏว่าในกรณีผู้ประกอบการป้องกันจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ มีเหตุการณ์จริงที่สอดคล้องกับแบบจำลองเพียงพอที่จะสนับสนุนว่าแบบจำลองนี้น่าจะมีประโยชน์ใช้ได้ทั่วไป และสามารถใช้เป็นหลักเกณฑ์สำหรับสร้างสมมุติฐานรายละเอียดเพื่อการทดสอบต่อไปในงานวิจัยโครงการอื่น ๆ ต่อไป

ผลประโยชน์ที่ปรากฏชัดในกรณีโรงงานผู้ประกอบการป้องกันก็คือ ส่วนที่เกิดจากการขายวัตถุดิบให้แก่โรงงาน ซึ่งในกรณีนี้ได้แก่ เกษตรกรและรายได้จากการซื้อของโรงงานวันหนึ่ง ๆ ที่ออกมาสู่ท้องถิ่นเป็นเงินนับแสน ส่วนหนึ่งของรายได้จำนวนนี้ตกเป็นของคนกลางที่ทำหน้าที่รวบรวมและนำส่งโรงงาน ซึ่งสหกรณ์และกลุ่มเกษตรกรในท้องถิ่นมีประสบการณ์กว่าพ่อค้าคนกลาง ผลประโยชน์รายได้ประการที่สองได้แก่ การจ้างคนงานในท้องถิ่นซึ่งส่วนมากมาจากครัวเรือนเกษตรกรในบริเวณนั้น และผลประโยชน์จากการแพร่ขยายของวิทยาการที่ใช้ในการปลูกสับปะรดที่นำไปใช้ได้กับการปลูกพืชชนิดอื่น ๆ องค์ประกอบสำคัญที่ช่วยเพิ่มอำนาจต่อรองของเกษตรกรผู้ปลูกสับปะรดส่งโรงงานได้แก่ โอกาสในการปลูกพืชอื่นแทนทดแทนสับปะรด ซึ่งปรากฏว่ามีอยู่เพียงพอและโอกาสของผู้ปลูกสับปะรดที่จะนำสับปะรดที่ผลิตได้ไปขายแก่พ่อค้าผลไม้อื่นในตลาด ตลอดจนคุณลักษณะของสับปะรดเองที่ไม่เสื่อมคุณภาพเร็ว และสามารถนำไปส่งตลาดไกล ๆ ได้ องค์ประกอบเหล่านี้มีส่วนช่วยให้โรงงานผู้ประกอบการป้องกันต้องซื้อสับปะรดในราคาที่ไม่ต่ำเกินไปสมควร แต่สำหรับอำนาจต่อรองระหว่างเกษตรกรกับพ่อค้าคนกลางที่รับสับปะรดไปส่งโรงงานนั้นก็คงจะขึ้นอยู่กับความสามารถของสหกรณ์และกลุ่มเกษตรกร

สิ่งที่ควรได้รับความสนใจเป็นพิเศษ สำหรับเจ้าหน้าที่ของรัฐบาลผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในการพัฒนาเศรษฐกิจของท้องถิ่นมีดังต่อไปนี้

1. บทบาทของวิทยาการในการผลิต (technology) ซึ่งทางคานี้ควรได้มีการศึกษาจากการสอบถามโดยละเอียดและจากเขาเยี่ยมชมโรงงานถึงกระบวนการและขั้นตอนในการผลิตตั้งแต่และขั้นตอนมีการให้เกิดมูลค่าเพิ่ม (value added) เพียงไหน และมีการใช้ปัจจัยการผลิต ตลอดจน

บริการจากภายนอกอะไรบ้าง และส่วนที่เป็นมูลค่าเพิ่มนี้ถูกใช้จ่ายเป็นค่าแรงงานสำหรับคนที่ทำงานอยู่ในแต่ละขั้นตอนเท่าไร เป็นค่าตอบแทนอื่น ๆ เท่าไรที่เราต้องสนใจกับขั้นตอนของการผลิตนี้เนื่องจากว่า กิจกรรมในแต่ละขั้นตอนนั้นก่อให้เกิดทั้งมูลค่าเพิ่มและผลต่อเนื่อง (linkage effects) ที่จะแพร่ขยายออกไปจากโรงงาน ทำให้โรงงานเป็นส่วนหนึ่งของระบบเศรษฐกิจท้องถิ่น

กระบวนการผลิตอีกส่วนหนึ่งที่ควรได้รับการศึกษาโดยละเอียด คือการผลิตวัตถุดิบและปัจจัยการผลิตอื่น ๆ ทั้งที่เป็นสิ่งของและบริการที่ใช้ในการปลูกสับประสมให้โรงงาน ทั้งนี้เพื่อทราบว่า แรงกระตุ้นจากโรงงานที่ออกมาในลักษณะผลต่อเนื่องนั้น มีการแพร่ขยายออกไป และมีผลกระทบอย่างไร เกิดขึ้นกับชุมชนในท้องถิ่น ตลอดจนผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นตกอยู่กับกลุ่มชนกลุ่มใดบ้าง และรั่วไหลออกนอกกระบวนเศรษฐกิจของท้องถิ่นไปเท่าไร

2. สิ่งแวดล้อมทางสถาบันในท้องถิ่น ความสำคัญของสิ่งแวดล้อมทางสถาบันก็คือ จะเป็นตัวกำหนดขนาดและทิศทางของผลประโยชน์และของแรงกระตุ้นที่แพร่ขยายออกมาจากโรงงานมาสู่ระบบเศรษฐกิจของท้องถิ่นว่าจะแพร่ขยายไปได้ไกลเท่าไร และจะตกอยู่กับบุคคลกลุ่มต่าง ๆ ที่มีส่วนในการผลิตและการตลาดแต่ละกลุ่มอย่างไร ซึ่งกลุ่มเป้าหมายของเราคือ เกษตรกร องค์กรปกครองของสิ่งแวดล้อมทางสถาบันที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ

- ก. ระบบการถือครองที่ดิน
- ข. การก่อสร้างสาธารณูปโภคพื้นฐาน (infrastructure)
- ค. ทิศนคติและนโยบายของเจ้าหน้าที่ฝ่ายจังหวัด
- ง. อำนาจทางค่านิยมและการใช้เงินภาษีของจังหวัด
- จ. การมีส่วนร่วมของประชาชนในการปกครองและการเมืองของจังหวัด

สำหรับทัศนคติและนโยบายของเจ้าหน้าที่ระดับจังหวัดนั้น สิ่งที่เราให้ความสนใจก็คือ ทานเจ้าหน้าที่ระดับสูงมีความเข้าใจถึงบทบาทของโรงงานอุตสาหกรรมในระบบเศรษฐกิจของจังหวัดอย่างไร ทานมีความเข้าใจถึงเป้าหมายการพัฒนาเศรษฐกิจของจังหวัดอย่างชัดเจนเพียงไร และโรงงานอุตสาหกรรมที่เข้ามาอยู่ในจังหวัดของท่านนั้น สอดคล้องและสามารถใช้เป็นกลไกส่วนหนึ่งที่ทำให้บรรลุเป้าหมายการพัฒนาจังหวัดของท่านได้อย่างไร เมื่อมีปัญหาขัดแย้งเกิดขึ้น ระหว่างเกษตรกร

ผลิตวัตถุดิบกับโรงงานที่รับซื้อวัตถุดิบ ท่านมีความเข้าใจปัญหาได้ถูกต้องและเข้าใจการทำงานของกลไกทางเศรษฐกิจหรือไม่ สำหรับเจ้าหน้าที่ทางฝ่ายสหกรณ์เกษตร ผู้วิจัยควรพยายามวิเคราะห์ดูว่าท่านมีความเข้าใจในการกิจของท่านที่แท้จริงหรือไม่ และมีหลักการในการประเมินผลของความสำเร็จของสหกรณ์ที่เหมาะสมหรือไม่ ซึ่งในแง่ของสังคมส่วนรวมแล้วหน้าที่ของการสหกรณ์คือการยกฐานะของเกษตรกรให้สูงขึ้น มิใช่การทำให้สหกรณ์ในฐานะหน่วยธุรกิจประสบความสำเร็จ คือมีกำไร ฉะนั้นความสำเร็จของการสหกรณ์จะประเมินได้จากฐานะความเป็นอยู่ของเกษตรกรที่เป็นสมาชิก คือถ้าปรากฏว่าหลังจากการตั้งสหกรณ์ เกษตรกรที่เป็นสมาชิกมีอำนาจต่อรองดีขึ้น ขยายผลผลิตได้ในราคาสูงขึ้น มีตลาดมั่นคง มีแหล่งเงินทุนที่เสียค่าตอบแทนที่ยุติธรรม ฯลฯ ก็นับว่าการสหกรณ์ในท้องถิ่นนั้นประสบความสำเร็จ แม้ว่าสหกรณ์นั้นจะอยู่ในสภาพที่ใกล้จะล้ม แต่การพยายามทำให้สหกรณ์มีธุรกิจแล้วต้องตกอยู่ในภาวะหนี้สินนั้น เป็นสิ่งที่ผิดพลาดเพราะสหกรณ์จะกลายเป็นภาระของสมาชิก ในกรณีนี้ควรให้สหกรณ์ยุบเลิกไปจะดีกว่า เพราะแสดงว่าสหกรณ์เป็นสถาบันที่หมดความจำเป็นแล้วสำหรับในท้องถิ่นนั้น เนื่องจากสมาชิกได้รับผลประโยชน์จากการทำธุรกิจด้วยตนเองหรือกับคนกลางมากกว่าทำกับสหกรณ์

สิ่งที่เจ้าหน้าที่ของรัฐบาลควรมองหาอีกอย่างหนึ่งก็คือมีผู้ทางอย่างไรบ้างที่ประชาชนในท้องถิ่นหรือในจังหวัด ซึ่งไม่มีโอกาสได้รับผลประโยชน์จากการซื้อขายกับโรงงานหรือจากการเข้ามารับจ้างทำงาน จะได้รับผลประโยชน์จากโรงงานบ้าง ตามตัวอย่างของประเทศแซมเบีย ปรากฏว่าประชาชนที่อยู่ในชนบทที่ไม่มีโอกาสรับผลประโยชน์โดยตรงเช่นนั้น ได้หันไปใช้วิธีการทางการเมืองให้มีการเอาเงินภาษีที่เก็บได้จากโรงงานและกิจการอื่นที่เกี่ยวข้องกับโรงงานมาใช้จ่ายพัฒนาท้องถิ่น จึงเป็นสิ่งที่น่ารู้ว่า เงินภาษีที่เกิดขึ้นในลักษณะนี้ของเรานั้นท้องถิ่นนั้นปีหนึ่ง ๆ เป็นจำนวนเงินประมาณเท่าไร และทางฝ่ายจังหวัดมีผู้ทางที่จะได้รับส่วนแบ่งหรือไม่ และเท่าไร และใช้จ่ายไปทางไหนบ้าง และทางฝ่ายประชาชนนั้นมีสิทธิและวิถีทางการเมืองที่อย่างไรบ้างจะเข้ามามีส่วนในการปกครองท้องถิ่นในลักษณะที่จะมีโอกาสกดดันให้เจ้าหน้าที่บริหารและนโยบายระดับจังหวัดได้ใช้จ่ายเงินงบประมาณไปในทิศทางที่จะเป็นประโยชน์แก่เขาโดยตรง

สุดท้ายนี้ผมบรรยายหวังว่าบทความเรื่องนี้คงจะเป็นประโยชน์ในการช่วยให้ความคิดแก่เจ้าหน้าที่ของรัฐบาลที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการพัฒนาท้องถิ่นในชนบทบาง ไม่มากนัก